

SKÖNDALSINSTITUTETS
ARBETSRAPPORTSERIE

NR 31
ERSTA SKÖNDAL HÖGSKOLA

31

SKÖNDAL INSTITUTE
WORKING PAPERS

NO 31
ERSTA SKÖNDAL UNIVERSITY COLLEGE

Volontärer - för vem och för vad?

Volontärverksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal

Ett exempel

En kritisk granskning av en volontärverksamhet

CHARLOTTE ENGEL

Sköndalsinstitutet
2003

SKÖNDALSINSTITUTETS ARBETSRAPPORTSERIE NR 31

Volontärer – för vem och för vad?

Volontärverksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal

Ett exempel

En kritisk granskning av en volontärverksamhet

Charlotte Engel

Stockholm, april 2003

Publicerad av Sköndalsinstitutets forskningsavdelning
Copyright © 2003 Charlotte Engel
ISSN 1402-277X

Omslag: Hans Andersson H&I Design
Tryck: Erlanders Gotab AB, Stockholm 2003
Produktion: Sari Nurminen

FÖRORD

Under 1990-talet har volontärverksamheter inom vård och omsorg blivit en vanligare företeelse. Kännetecknande för sådana här verksamheter är bland annat en målmedveten rekrytering och utbildning av volontärer samt att uppdrag som utförs är kontraktsbundna och schemalagda. Inom Stiftelsen Stora Sköndal initierades under åren 2000 och 2001 en volontärverksamhet i projektform (Volontärverksamhet bland äldre i särskilt boende). Sköndalsinstitutets forskningsavdelning har genom doktorand Charlotte Engel med handledning av teol dr Jonas Alwall utvärderat stiftelsens projekt. Studien "Fri eller förankrad? Volontärverksamhet och ideella insatser inom Stiftelsen Stora Sköndal", beskriver utifrån en empirisk ansats projektets intentioner, de farhågor och förväntningar det väckt samt hur mötet mellan olika uttryck för ideellt och informellt engagemang kommit till uttryck inom Stiftelsen Stora Sköndal.

På forskningsavdelningens initiativ genomfördes dessutom en fördjupad studie av det aktuella projektet. Föreliggande rapport "Volontärer - för vem och för vad? Volontärverksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal" utgör en kritisk teoretisktrelaterad analys av projektet och syftar till att artikulera en rad frågor som den pågående utvecklingen väcker - med Stiftelsen Stora Sköndal som exempel.

Studien är finansierad av Socialdepartementet, Stiftelsen Stora Sköndal samt Sköndalsinstitutets forskningsavdelning.

LARS SVEDBERG

Föreståndare vid Sköndalsinstitutets forskningsavdelning
Ersta Sköndal högskola

INNEHÅLL

FÖRORD	3
	5
BAKGRUND	7
KAPITEL 1	11
STIFTELSEN STORA SKÖNDAL	11
Verksamheten vid Stora Sköndal	11
Frivilliga insatser inom Stora Sköndal	12
KAPITEL 2	15
TEORETISK BAKGRUND	15
Frivilligt socialt arbete	15
Ett ökat fokus på välfärdsfrågor	17
Sammanfattning	18
KAPITEL 3	19
ORGANISERAD VÄRME	19
En ny syn på frivillighet – ett övergripande mål för volontärverksamheter	20
En modell för volontärverksamhet – det konkreta målet	23
Lyckade volontärprojekt - men få volontärer	24
Modeller överförbara till svenska förhållanden?	25
Sammanfattning	26
KAPITEL 4	27
ATT TILLFÖRA NÅGOT NYTT ELLER KOMPENSERA DET SOM BRISTER?	27
Några inledande frågeställningar	27
Äldre i särskilt boende: ett liv – men inte gott nog	28
Med volontären i fokus?	31
De anhörigas roll inom volontärverksamheten	34
Det som är bra för personalen – är det det bästa för de boende?	34
Sammanfattning	35

KAPITEL 5	37
OMSORG MELLAN ÄLDRE I EGET BOENDE – GOTT MEN INTE FÖR ALLA	37
En ömsesidig omsorg som inte innefattar alla	37
Att komplettera eller inordna det befintliga frivilliga engagemanget?	39
Sammanfattning	40
KAPITEL 6	41
EN ÅTERGÅNG TILL DET GAMLA – MEN I EN MODERN TAPPNING?	41
SLUTKOMMENTAR	45
FRIVILLIGHETEN OCH STORA SKÖNDAL SOM DIAKONIINSTITUTION	45
REFERENSER	49
ÖVRIGT MATERIAL	51
PUBLIKATIONER	53

BAKGRUND

I stadsdelen Sköndal, i en av Stockholms södra förorter med Farsta som närmaste granne, ligger Stiftelsen Stora Sköndal. Verksamheten vid Stora Sköndal omfattar äldrevård, sjukvård, seniorboende och utbildning. Stiftelsen Stora Sköndal har en lång erfarenhet av vård- och omsorgsinsatser bland äldre. Med egna medel samt medel från Socialdepartementet genomförde Stiftelsen Stora Sköndal under perioden 2000–2001 ett tvåårigt projekt med syfte att främja och utveckla volontärarbete bland äldre inom ramen för de inom stiftelsen befintliga boende-, vård- och omsorgsverksamheterna. Önskan att utveckla det frivilliga arbetet inom Stora Sköndal kan sannolikt ses som en följd av de allmänna attitydförändringar som skett från början av 90-talet. Brister i professionella välfärdsinsatser har lett till en attitydförändring till frivilligsektorn – såväl *framtvångad* av minskade resurser som *önskad* därför att frivilliga insatser antas kunna bidra med något annat än de gängse professionella insatserna. Det frivilliga sociala arbetet är fortfarande totalt sett ganska litet men kan spela (och spelar) en viktig eller till och med avgörande roll inom vissa nischer. Under 1990-talet har till exempel volontärverksamheter inom vård och omsorg blivit en allt vanligare, om än fortfarande begränsad, företeelse. Kännetecknande för volontärverksamheten är bland annat den selektiva rekryteringen och utbildningen av volontärer samt att de uppdrag som utförs är kontraktbundna och schemalagda. Stiftelsen Stora Sköndals satsning på volontärverksamhet kan ses som ett uttryck både för ambitionen att överföra den betydelse sådan verksamhet har i anglosaxisk tradition bland annat inom vård i livets slutskede och för en utveckling där en hel del frivilliga organisationer hittat nya former för sina verksamheter, för att om möjligt göra dem ”mer tilltalande för den moderna medborgaren” (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:171).

Syftet med studien har varit att tolka motiven bakom och effekterna av volontärverksamhet i huvudsak inom stiftelsens vård- och omsorgssektor men även inom det egna boende som stiftelsen omfattar. Studien har således för avsikt att artikulera en rad frågor som introduktionen av volontärverksamhet väcker men som vi ännu, i stor utsträckning, saknar möjlighet att besvara. Utvärderingen omfattar tre olika moment:

- en teoretisk utblick som ställer Stiftelsen Stora Sköndals projekt ”Volontärverksamhet bland äldre i särskilt boende” i relation till aktuell forskning inom området frivilligt socialt arbete
- ett empiriskt studium av det aktuella projektet inom Stiftelsen Stora Sköndal
- en jämförande utblick där det aktuella projektet ställs i relation till ett annat jämförbart volontärprojekt.

Metod och urval

Den empiriska studien bygger på intervjuer genomförda med ett urval av personer som företräder grupper som på ett särskilt sätt berörs av Äldreprojektet.¹

1. För det första har intervjuer genomförts med vårdchef samt sju anställda vid pilotavdelningar inom vård- och omsorgsverksamheten där Äldreprojektet initierats (vårdenhetschefer och volontärsvariga), samt fem anställda inom övrig vård- och omsorgsverksamhet (arbetsterapeut, kurator, representanter för SACO, SKAF och TCO samt diakon inom sjukhuskyrkan).
2. För det andra har intervjuer genomförts med fem representanter för äldre i eget boende inom Stora Sköndal: aktiva inom pensionärsråd, pensionärsbostadsförening, Väntjänst (en förening vars medlemmar besöker äldre och sjuka inom området), Diakonisällskapet (en ideell förening med syfte att stödja utvecklingen av Stiftelsen Stora Sköndal) och klubbverksamhet.
3. För det tredje har intervjuer genomförts med projektets två halvtidsanställda samordnare samt direktor för Stiftelsen Stora Sköndal. Sex av intervjupersonerna samt projektsamordnarna ingår i den styrgrupp som konstituerats för Äldreprojektet.

Intervjuerna har genomförts vid två tillfällen. Första intervjuomgången genomfördes i december år 2000.² Andra intervjuomgången genomfördes i oktober månad år 2001.³

Undersökningsobjektet

En svårighet som särskilt bör uppmärksammas i den här studien är problemet med att definiera undersökningsobjektet. En studie kommer aldrig närmare ”verkligheten” än språket som beskriver det som studerats. I synnerhet kan detta sägas gälla för detta undersökningsobjekt, Äldreprojektet vid Stiftelsen Stora Sköndal. I projektets inledningsskede var det för det första oklart om resultatet av projektiden överhuvudtaget skulle vara en *påbörjad verksamhet* med utbildade, kontraktbundna volontärer ute i verksamheten – eller om resultatet skulle vara en *modell för en verksamhet*, färdig att sjösätta i praktiken först efter projektidens slut. För det andra har flera av projektets målsättningar varit långtgående och syftat till attitydförändringar på längre sikt.

Det har således inte varit studiens syfte att utvärdera den faktiska volontärverksamhet som Äldreprojektet (eventuellt) skulle resultera i under projektidens gång eller i vilken mån angivna mål har uppnåtts. Studien beaktar således inte om volontärverksamheten inom Stiftelsen

1. Projektet "Volontärverksamhet bland äldre i särskilt boende" förkortas i det följande till *Äldreprojektet*.

2. Ett första år av projektiden hade då gått. Projektarbetet under detta år bestod främst av förberedelse och förankringsarbete, dels av idén med volontärverksamhet som sådan, dels av den faktiska verksamheten som skulle ta form.

3. På pilotavdelningarna fanns vid denna tidpunkt erfarenheter av modellen för volontärverksamhet som utformats samt av volontärer som rekryterats till avdelningarna. Projektet skulle dessutom avslutas, och frågan om volontärverksamhetens fortsättning var aktuell. Det sammantagna antalet intervjuer är trettionio. Intervjuerna tog i genomsnitt en timme. Intervjuer med personal inom Stiftelsen Stora Sköndal genomfördes huvudsakligen på informanternas arbetsplatser/arbetsrum. Intervjuerna med äldre i eget boende genomfördes i deras hem, med några undantag där intervjuerna ägde rum på Sköndalsinstitutet (stiftelsens utbildningsinstitut). Intervjuerna genomfördes som samtal runt ett antal teman som syftade till att belysa såväl informanternas uppfattningar om behov av en ny volontärverksamhet som farhågor och förväntningar inför projektet. Till följd av en kort utredningstid och ett stort antal intervjuer gjordes ingen bandinspelning av intervjuerna utan anteckningar fördes.

Stora Sköndal fungerar eller inte fungerar ("verkligheten") utan avlyssnar i stället hur informanterna tolkar händelseutvecklingen ("språket om denna verklighet"), deras uppfattningar om faror och förtjänster med en ny typ av organiserade volontärer inom (i första hand) särskilt boende för äldre. Tillsammans med dokumentation från projektet ställs dessa uppfattningar i relation till annan forskning inom området frivilligt (socialt) arbete.

Begreppsdefinitioner

Frivilligt arbete har definierats som sådant arbete och sådana insatser som utförts på frivillig grund, oavlönat (eller mot ett symboliskt arvode) och på fritiden (Jeppsson Grassman 1993:71). I det följande kommer *frivilligt engagemang/insatser* användas som ett samlande begrepp för alla olika former av frivilliga insatser som utförs inom Stora Sköndal. Uttrycket *frivilliga insatser* kan användas som synonym för såväl *ideella insatser* som *volontärinsatser*. Dessa två begrepp ses dock som en viss typ av frivillig insats: Med *ideella insatser* avses obetalda frivilliga insatser inom ramen för en förening eller organisation. Begreppet *volontär* (från latinets "(fri) vilja" ur NE) används när det är frivilliga insatser planerade eller initierade av Äldreprojektet som avses. Begreppet *volontär* används ofta just för att särskilja organiserade frivilliga insatser från andra frivilliginsatser som sker i samhället (Whitaker 1999:9). *Frivilliga (medarbetare)* får däremot beteckna personer som varit engagerade inom Stiftelsen Stora Sköndal redan innan projektet initierades.

Med *informella insatser* avses oavlönad hjälp eller stöd som utförs på regelbunden basis och som sker inom ramen för familjen och det informella sociala nätverket.

I särskiljande syfte benämns det arbete som utövas på olika sätt beroende på vem som gör det: anställd personal utför *arbetsuppgifter*; frivilliga gör *insatser*; (nya) volontärer utför *uppdrag*.

I det följande finns tre begrepp som beskriver olika ansvarsfunktioner inom Äldreprojektet. *Projektsamordnarna* är de två personer som på en delad heltidstjänst ansvarat för Äldreprojektets genomförande. *Volontäransvariga* är de personer som inom enskilda vård- och omsorgsenheter har tilldelats ett särskilt ansvar för enhetens volontärer. *Volontärsamordnare* är det begrepp som tillskrivs en övergripande samordnande funktion för en permanent volontärverksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal.⁴

Eget boende avser i det följande boende i lägenheter, radhus eller villor inom området där hyresgästerna har eget kontrakt. *Särskilt boende* avser boende inom vård- och omsorgsverksamheten.

Disposition

Rapporten omfattar sju kapitel. *Kapitel 1* ger en inblick i var studien äger rum. Kapitel presenterar de olika verksamheter Stora Sköndal omfattar: Sköndalsinstitutet, pensionärsverksamheten, neurologiska rehabiliteringskliniken, vård- och omsorgsverksamheten samt det befintliga frivilliga engagemanget inom området. *Kapitel 2* ger en teoretisk bakgrund till frivilligt engagemang i allmänhet och det frivilliga sociala engagemanget i synnerhet. Av särskilt intresse i detta sammanhang är den pågående utvecklingen mot ett ökat intresse för välfärds- och frivillig-/volontärinsatser och på ett mer "serviceinriktat" frivilligt socialt arbete. *Kapitel 3* visar hur man kan tolka Äldreprojektet som ett sätt att förankra en sådan ny syn på frivillighet inom Stora Sköndal. I *kapitel 4* fördjupas denna frågeställning ytterligare: Är volontärverksamheten att

4. Stiftelsen Stora Sköndal förkortas i det följande till *Stora Sköndal* alternativt *stiftelsen*.

förstå som ett sätt att tillföra nya kvaliteter till vård- och omsorgsverksamheten eller som ett medel att kompensera sådant som redan i dag brister i omsorgen om de äldre? Inte bara Äldreprojektet utan även en jämförbar volontärverksamhet vid regionsjukhuset i Örebro beaktas. I *kapitel 5* ställs samma frågor men utifrån hur pensionärer själva beskriver situationen inom det egna boendet vid stiftelsen. *Kapitel 6* utgör en avslutande analys där en framväxande volontärverksamhet ses som exempel på utvecklingen mot ett socialt frivilligt arbete med en för svenska förhållanden ny ideologisk förankring. Rapporten avslutas med en kort reflexion runt volontärverksamhet som ett uttryck för Stora Sköndal som diakoniinstitution.

KAPITEL 1

STIFTELSEN STORA SKÖNDAL

År 1898 grundades Svenska Diakonisällskapet med uppgift ”att till Svenska kyrkans tjänst för fattigas, sjukas, förkommas eller eljest nödställdas vård och hjälp fostra och utbilda kristliga män av evangelisk-luthersk bekännelse”. Samma år påbörjades utbildningen av diakoner vid diakonianstalten som från 1905 förlades till Stora Sköndal. Dit förlades även vårdhemmet för epileptiker som startat redan 1901. ”Idag är det andra tider” skriver Simonsson (1998:22). ”Av den lilla diakonianstalten har det blivit en stor vård- och utbildningsinstitution”. I följande avsnitt presenteras de olika verksamheter som Stora Sköndal omfattar men även de olika former av frivilligt engagemang man finner inom området.

Verksamheten vid Stora Sköndal

Verksamheten vid Stora Sköndal omfattar i dag äldrevård, neurologisk rehabilitering, seniorboende och utbildning. Sköndalsinstitutet är Stiftelsen Stora Sköndals enhet för utbildning av socionomer och kyrkomusiker och för forskning. Studenter som så önskar kan efter avlagd socionomexamen (och efter särskild prövning) gå en andra, avslutande termin för att bli diakoner. En särskild forskningsenhet skapades 1992 vars forskning bland annat handlat om att kartlägga, beskriva och analysera den svenska ideella sektorn och inte minst de delar som rör socialt inriktad frivillig verksamhet (Hansson 1998:79). Sköndalsinstitutet utgör sedan 1997 en del av Ersta Sköndal högskola.

Pensionärsverksamheten

”Det första fröet till pensionärsverksamheten såddes redan något år efter att Diakonisällskapet flyttat till Stora Sköndal”, skriver Wendel (1998:10). År 1913 byggdes Solbacken som ett vilohem för trötta och sjuka präster. År 1950 uppläts Botvidsgården sommartid, inte bara för präster, utan även för andra sommargäster, och 1952 stod Kyrkbyns gästhem färdigt. Gästhemmet var tänkt för både fasta och tillfälliga gäster (pensionärer). Under åren 1954 till 1960 byggdes Kyrkbyn, ett område med ett 40-tal bostäder (villor, radhus och lägenheter) för pensionärer. ”Snart stod det klart att det också behövdes ett sjukhem för att man skulle kunna ge tillfredsställande åldringsvård” (Wendel 1998:41). År 1960 stod Kyrkbyns sjukhem klart. Stora Sköndal hade då ett pensionärscenter med pensionärsbostäder, gästhem med fasta, helinackorderade gäster och sjukhem. Detta, menar Wendel, var unikt i Norden. Pensionärsverksamheten kom att utvecklas ytterligare. År 1966 invigdes den nya anläggningen Skogsbyn. Skogsbyn omfattade 93 villor, 12 pensionärlägenheter, ytterligare ett gästhem och ett sjukhem. Anläggningen omfattade även en servicebyggnad med bland annat matsalar, centralkök och sällskapsrum. År 1989 utökades pensionärsboendet med 70 pensionärlägenheter. Visionen för Stora Sköndal var ett pensionärscenter med en vårdkedja (Wendel 1998:40f). Vårdkedjans första länk, skriver Stolt (1998:73), är ett friskt pensionärsboende fyllt av olika aktiviteter och stöttat av läkare och

sjukvårdstjänster. Till detta boende länkas möjligheten att få bo kvar i ålderdomshem eller sjukhem inom samma geografiska område. I augusti år 2000 bodde inom Stora Sköndal 344 pensionärer i eget boendet, varav 142 ensamboende och 102 parboende. År 1999 var medelåldern bland boende 77 år för kvinnor, och 75 år för män.⁵

Neurologiska rehabiliteringskliniken

Stora Sköndal var riksinstitution för epileptiker fram till att verksamheten avvecklades mot slutet av 1970-talet. År 1977 öppnade en neurologisk eftervårdsavdelning. Syftet med verksamheten var att hjälpa människor med neurologiska sjukdomar och skador att återvinna bättre funktion och högsta möjliga självständighet och livskvalitet. Till avdelningen kopplades så småningom en neurologisk rehabiliteringsklinik och en mindre psykosomatisk smärtenhet. Parallellt utökades den paramedicinska gruppen (sjukgymnaster, logopeder, kurator, psykologer och arbetsterapeuter). År 1998 disponerade kliniken över 30 slutenvårdsplatser (Wedlund 1998:86) samt 16 dagvårdsplatser.

Vård- och omsorgsverksamheten

Vård- och omsorgsverksamheten är i dag kvantativt Stora Sköndals viktigaste verksamhetsområde. Verksamheten har totalt 333 boendeplatser inom sjukhem, gästhem och psykiatriboende. Här bor företrädesvis äldre personer, många med minneshandikapp eller med krämpor och försämrade kroppsfunktioner som gör dem starkt beroende av andras hjälp (Palm 1998:82). De äldre kommer framför allt från den egna stadsdelen, Färsta. Några kommer från övriga stadsdelar samt från närbelägna kranskommuner.

Frivilliga insatser inom Stora Sköndal

Inom Stora Sköndal finner man olika uttryck för frivilligt engagemang såväl inom det egna som inom det särskilda boendet. Det sker för det första *ideella insatser* (arbetsuppgifter som utförs obetalt och inom ramen för en organisation eller förening [Svedberg 2001:141]) inom pensionärsråd, pensionärsbostadsförening och väntjänstförening men också genom Röda Korset.⁶ För det andra utförs *informella insatser* (oavlönad hjälp eller stöd som utförs på regelbunden basis [ibid.:142]) både riktade mot personer inom det egna hushållet och utanför detta genom en ömsesidig omsorg grannar emellan. Jeppsson Grassman och Svedberg (1999:138) har visat att personer som utför informella insatser ofta även utför organiserade ideella insatser. ”De som gör mycket, gör mer.” Det är troligt att det förhåller sig på detta sätt även inom Stora Sköndal, och att en – om än begränsad – grupp motsvarar denna beskrivning.

Anhörigomsorg

På det sociala området utförs merparten av allt frivilligt engagemang som *informella insatser* riktade mot anhöriga. Med *anhörigomsorg* avses oftast olika former av vård-, omsorgs- och hjälpinsatser som ges av en anhörig till personer som av olika anledningar inte klarar vardagen på egen hand (Hansson, Jegermalm & Whitaker 2000:11). Inom Stora Sköndal finner man två typer av anhörigomsorg, dels hos hemmaboende äldre där make eller maka är hjälpbehövande,

5. Rapport – projektets första sju månader. Sköndal 2000-10-02, Gunnarsson, M. & Vässmar, P, s. 1.

6. Benämningen *ideella insatser* knyter an till ett folkrörelsebaserat svenskt språkbruk, vilket i detta sammanhang bidrar till att särskilja det befintliga frivilliga engagemanget från den nya volontärverksamhet som introducerats.

och dels där make eller maka vistas inom Stora Sköndals särskilda boende. Många inom det så kallade särskilda boendet vårdas där till livets slut.

Granttjänst – en ömsesidig omsorg grannar emellan

Jeppsson Grassman och Svedberg visar i sin befolkningsstudie från 1999 att cirka 10 procent av befolkningen även gör insatser *utanför* det egna hushållet för någon annan än en anhörig. Inom Stora Sköndal finns en omfattande omsorg om andra utöver familjen eller släktkretsen, en ömsesidig omsorg grannar (och vänner) emellan. Omsorgen grannar emellan betecknas av de boende själva som "lite lättsinnig", människa till människa, utan att man har gjort så mycket väsen av det. Granttjänsten fungerar spontant, utan någon organisering och utan listor över personer i behov av besök eller över personer som vill göra en insats. Informella insatser blir en vänskapens gengäva. Bakgrunden till denna omsorg, menar en svarsperson, är att det tidigare i huvudsak var personer med kyrklig förankring som flyttade till Stora Sköndal. Detta gav en gemenskap och struktur som involverade de boende i olika sammanhang. Många boende, säger samma person, har haft ungefär samma bakgrund och kommer från en samhällskrets där det har varit självklart med frivilliga insatser och en ömsesidig omsorg. Jeppsson Grassman och Svedberg visar att äldre som utför informella insatser utgör en "resursstark grupp med en tradition i ryggen". Människor med resurser i form av större inkomster och högre utbildning utför i högre utsträckning än andra sådana insatser (1999:159–160). Ju mer vi rör oss inom en och samma grupp, desto mer identifierade och lojala blir vi i regel med varandra, skriver Hadenius (1999:63). Genom att samverka med varandra förstärks sammanhållningen och identiteten inom kretsen i fråga. Inom det egna boendet på Stora Sköndal har förutsättningarna för en sådan samverkan funnits genom små stabila grupper med en långvarig och regelbunden interaktion, grupper som dessutom har haft tillgång till olika mötesplatser.

Väntjänsten

Inom Stora Sköndal finns en så kallad Väntjänst där äldre i eget boende är *organiserade i en förening*. Enskilda medlemmar tecknar sig på en lista och anmäler sitt intresse att (i huvudsak) besöka äldre inom det särskilda boendet. Eftersom medlemmarna i Väntjänsten har uppnått en hög ålder, eller av andra skäl har svårigheter att genomföra några besök, kan verksamheten betecknas som begränsad. Väntjänsten förfogar fortfarande över ekonomiska medel enligt gåvobrev till stiftelsen. Med hjälp av dessa ordnar man vid vissa tillfällen resor och luncher för personer i eget boende. Väntjänsten delar även ut julblommor till äldre inom området. Inom Stora Sköndal finns dessutom en annan (om än även den begränsad) väntjänst, som kan sägas utgöra en *utökad form av ömsesidig grannomsorg* mellan äldre i eget boende. Med sjukhuskyrkan i en samordnande funktion besöker man sina före detta grannar inom det särskilda boendet.

Röda Korsvärdinnor

Förutom dessa två typer av väntjänst som utförs av och för äldre boende inom Stora Sköndal, får äldre i särskilt boende även besök av (ett fåtal) Rödakorsvärdinnor som kommer *utifrån*. Rödakorsvärdinnorna får handledning av kurator inom Stora Sköndals vård- och omsorgsenhet.

Anhöriga till före detta boende

Informella insatser utifrån utförs dessutom av anhöriga till före detta boende inom vård- och omsorgsverksamheten. Insatser utförs i huvudsak inom ramen för rehabiliteringsteamets aktiviteter, bland annat i form av dans och pubaftnar.

Svenska kyrkans volontärår

Sedan åtta år tillbaka deltar ungdomar inom ramen för *Svenska kyrkans volontärår* i vård- och omsorgsverksamheten vid Stora Sköndal. Volontärerna (en per år) får samma introduktionsutbildning som nyanställd personal inom vård och omsorg. Volontärerna får handledning av sjukhuskyrkans diakon.⁷

Sammanfattning

Förutom ett utbrett nät av informella insatser för och mellan dem som hör ihop genom familjeband, släktskap, vänskap eller grannskap finner man (minst) två olika former av organiserade (socialt inriktade) ideella insatser. Dessa insatser riktar sig främst till äldre som bor och/eller vårdas i särskilda boendeformer inom stiftelsens vård- och omsorgsenhet. Insatser sker för det första inom ramen för *föreningsverksamhet*, dels genom Väntjänstföreningen som organiserar äldre i eget boende inom Stora Sköndal, dels genom Röda Korset vars värdinnor inte själva bor inom området. För det andra sker insatser genom *volontäråret* som organiseras genom Svenska kyrkan. En ungdomsvolontär om året tas emot och finansieras av stiftelsen.

7. Svenska kyrkans Volontärår startade 1968 och förmedlar i dag volontäruppdrag över hela Sverige till mellan 50 och 100 ungdomar per år. Det nationella kansliet finns vid Stora Sköndal, och det var även där verksamheten tog sin början.

KAPITEL 2

TEORETISK BAKGRUND

Det svenska folket är ett föreningsaktivt folk. I Sverige finns det som brukar kallas folkrörelsetradition, vilket bland annat yttrar sig i att deltagandet i olika föreningar är utbrett hos stora delar av befolkningen. Frivilligt (eller ideellt) arbete har beskrivits som ”sådant arbete som utförts på frivillig grund, oavlönat (eller mot ett symboliskt arvode) och på fritiden” (Jeppsson Grassman 1993:71). Huvuddelen av det frivilliga arbetet i landet utförs inom ramen för föreningslivet eller, som man också säger, inom frivilliga organisationer. Det är inom idrotts- och fritidsinriktade verksamheter samt fackföreningar som man finner det största antalet frivilligt engagerade. Följande kapitel lyfter för det första fram det frivilliga *sociala* arbetet – både det som sker i form av informella insatser inom civilsamhället och det som sker i form av ideella insatser inom offentlig sektor. För det andra presenteras kort en pågående utveckling där det frivilliga sociala arbetet fokuseras på ett nytt sätt. Organiserad volontärverksamhet inom vård och omsorg utgör ett exempel på en sådan utveckling.

Frivilligt socialt arbete

Bland de direkt sociala ideella insatser som görs inom frivilliga organisationer kan särskilt nämnas olika typer av stöd- och biståndsverksamhet samt behandlings- och omsorgsverksamhet av olika slag. Jeppsson Grassman och Svedberg (1995:93) skiljer mellan sociala ideella insatser i form av *egenorganisering och självhjälp* (till exempel Anonyma Alkoholister), och *insatser för andra* (exempelvis humanitära organisationer som Röda Korset). På det sociala området är dock merparten av alla insatser *informella insatser riktade mot anhöriga*.

Informella insatser inom civilsamhället

Enligt aktuell forskning bedöms de informella insatserna vara mer än dubbelt så omfattande som den offentliga sektorns insatser, räknat i antalet arbetstimmar. ”Här handlar det alltså inte om frivilligt arbete i strikt mening”, skriver Alwall (1999:14), ”men ändå om sociala insatser av utomordentlig betydelse för samhället.”

Anhörigstöd – stödet till anhöriga

Anhöriga är inte endast utförare av informella insatser. Anhöriga kan dessutom själva vara mottagare av stöd och omsorg. Med anhörigstöd avses olika insatser från kommuner och frivilligorganisationer som primärt syftar till att fysiskt, psykiskt, socialt och ekonomiskt underlätta för den anhöriga (Jegermalm & Whitaker 2000:13). ”De som vårdar anhöriga är en ganska nyupptäckt grupp i den bemärkelsen att deras situation först under de senaste åren har blivit en politiskt fråga”, skriver Sjöberg (2001:6). ”Men de har alltid funnits och kommer alltid att finnas.” I propositionen Äldreomsorg inför 90-talet (proposition 1987/88:176) togs frågan om förbättrat stöd till anhöriga upp, och det betonades att en stor del av anhörigas insatser sker i

det tysta. Rollen som anhörig till någon med hjälpbehov innebär olika saker för olika personer i olika sammanhang, menar Hansson, Jegermalm och Whitaker (2000). Man varnar för att en alltför generaliserad bild av anhöriga kan leda till att det stöd de anhöriga får blir alltför allmänt och stereotyp.

Det civila samhället

Bush Zetterberg (1996) och Jeppsson Grassman och Svedberg (1999:129) pekar på hur informella insatser särskiljer sig från ideella insatser inom föreningslivet. De menar att förpliktelsen inte sällan har en grundläggande betydelse för informella insatser. Givaren och mottagaren befinner sig i en ofta stabil relation med en specifik historia. Det organiserade frivilliga arbetet har såväl andra sätt att uttrycka sig på som andra utgångspunkter och mål. (De informella insatserna utförs inom det *civila samhället*. Ett sätt att definiera civilsamhället är enligt Bush Zetterberg (1996:9) att beskriva det som "livsvärlden 'mellan' stat och marknad: 'Familjeliv, grannskapets gemenskapsliv, sällskapsliv, föreningsliv, religionsliv och kulturliv' ". Samarbete och tillit uppstår i första hand i miljöer som präglas av småskalighet, geografisk närhet, ömsesidig kommunikation och informella relationer (Coleman 1990, Putnam 1993).) Genom tillgången till mötesplatser och regelbunden samvaro över tid förstärks, enligt Hadenius (1999:63–64), identiteten och sammanhållningen inom kretsen i fråga. Detta kan även, menar han, få negativa konsekvenser för samverkan med andra (ibid.:65). Även Uddhammar (1999:102) menar att civilsamhällets olika stödssystem ofta är partikulära, det vill säga, "riktade mot en speciell grupp, ofta familjen, släktingar eller vänkretsen". Trägårdh (1999:22) beskriver en socialkonservativ längtan till "den lilla världen", längtan efter att "återskapa ett förlorat paradiset där det råder mänskliga relationer, och där vi kärleksfullt, villkorslöst och utan betalning tar hand om varandra [...] (i en) värld präglad av social gemenskap och kristen etik".

Frivilliga insatser inom offentliga sektor

"En ofta framförd uppfattning är att nöden i det svenska samhället har ökat sedan det tidiga 90-talets krisår. De offentliga välfärdssystemen har visat sig vara bristfälliga – och insikten om detta blir ett viktigt motiv för att engagera sig i frivilligt arbete", skriver Alwall (1999:17). Jeppsson Grassman (1997:12ff) beskriver hur attityden till frivilligt socialt arbete i början av 1990-talet förändrades i positiv riktning. Denna förändring, menar hon, kom delvis till stånd som en följd av en *framtingad* utveckling därför att det offentliga samhället inte förmår tillgodose människors behov av vård, omsorg och trygghet. Delvis kom attitydförändringen till stånd genom en *önskad* utveckling där den frivilliga sektorn antas stå för värderingar som befrämjar strävan efter ett "mjukare samhälle": "Genom frivilliga insatser skulle vi både få ett 'mjukare samhälle' och kunna avlasta den offentliga sektorn. Det handlade om frivilligt arbete med nya förtecken – om frivilligt socialt arbete: medborgaren som medmänniska" (Jeppsson Grassman 1997:12).

En framtingad utveckling

Qvarsell ställer frågan hur den framtida organisationen av det sociala ansvaret kommer att se ut när situationen verkar vara den att staten och den offentliga sektorn varken förmår eller vill hantera alla de försörjningsproblem och omsorgsbehov som finns i samhället och som den höga levnadsstandarden till trots förefaller att öka (Qvarsell 1995:21 ff). Hälso- och sjukvården står inför flera nya utmaningar under de närmaste tio åren; bland annat måste sjukvården anpassa sig till det ökande antalet äldre. Fram till år 2010 beräknas antalet personer över 85 år öka med 70 000 eller 40 procent, och antalet personer med demenssjukdomar beräknas vid samma

tidpunkt vara cirka 300 000 mot 100 000 i dag (SOU 2000:6, s.43). Även om de medicinska behoven i vår högteknologiska sjukvård oftast blir tillgodosedda, frågar sig Zetterberg-Randén (2000:5) hur övriga behov av fysisk, social, emotionell och andlig karaktär blir tillgodosedda i dagens sjukvård där personalstyrkan kraftigt skurits ned under de senaste åren. Ett delbetänkande från Kommittén om vård i livets slutskede ger en nedslående bild av vård i livets slutskede totalt sett och i synnerhet vid de särskilda boendeformerna i kommunen där utredningen ”gav en entydigt mörk bild av situationen” (SOU 1999:66, s. 50). Westman och Ternstedt (1995:25) menar att den optimala möjligheten att bemöta patienters/boendes behov hänger samman med tillgången till både professionell personal *och* lekmän. ”En lekman ser sannolikt ofta patienternas behov av omsorg med andra ögon än personalen.”

Ett ökat fokus på välfärdsfrågor

Från 1980-talet och framåt har det offentliga samtalet präglats av oro och bekymmer för svenskarnas minskande medborgaraktivitet. Mot bakgrund av detta artulerades nya perspektiv på de frivilliga organisationerna utifrån nya ideologiska förtecken. Intresset utvecklade sig i internationell riktning mot fokus på välfärdsfrågor. En ideologisk förskjutning skedde där betoningen i medborgarskapet förändrades från ”aktivt medlemskap” till ”frivilligt arbete” – i synnerhet i form av oavlönat socialt frivilligarbete (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:127). Ett nytt uttryck av medborgarskap i form av frivilliga insatser verkar vara att frivilliga gör en avgränsad insats, utan att ha ett bredare engagemang i sin (någon?) förening (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:167). En för svenska förhållanden ny typ av frivilligt engagemang (om än internationellt väl förankrad) benämner Lundström och Svedberg ”välfärdshybrider”. Dessa menar de är organisationer som befinner sig i ett oklart gränsland mellan det offentliga och det frivilliga:

”Hand i hand med välfärdsstatens representanter och ofta på deras direkta uppdrag tar man på sig sociala insatser som varken den offentliga vård- och omsorgsapparaten eller de etablerade frivilligorganisationerna velat ta sig an eller mäktat med. Dessa verksamheter tenderar att få en ’restfunktion’, det vill säga de får göra det andra inte gör.” (Lundström & Svedberg 1998:121–122)

Denna moderna typ av frivilligt engagemang (där frivilligcentraler är den tydligaste exponenten) uppvisar vissa gemensamma kännetecken:

- verksamheten har alltid lokal förankring
- den har nära kopplingar till den offentliga vård- och omsorgsverksamheten
- den tillhandahåller vissa efterfrågade sociala tjänster
- här finns oftast löneanställd föreståndare eller samordnare
- det finns ingen automatisk koppling till lokalt föreningsliv
- aktiva volontärer/frivilliga har ett mycket litet inflytande eller inget inflytande alls över verksamhetens utformning (lokalt anställda exempelvis chefstjänstemän har ofta tagit initiativet och velat skapa ett komplement till de egna verksamheterna).

En frivillig organisering av detta slag har dock fortfarande en perifer ställning vad gäller både omfattning och inflytande i Sverige (Lundström & Svedberg 1998:121–122).

Organiserad volontärverksamhet inom vård och omsorg

Ett annat uttryck för denna nya typ av frivillig organisering är den *volontärverksamhet* som under 1990-talet har vuxit fram i Sverige. Verksamheten är definitivt ett vad beträffar svenska förhållanden nytt fenomen skriver Whitaker (1999:32). Volontärverksamhet kännetecknas (till skillnad från folkrörelseanknutet ideellt engagemang) av rekrytering och medveten selektion av volontärer samt av att volontärerna utbildas och får schemalagda uppdrag inom vården. Whitakers sammanställning av kunskap om frivilligmedverkan vid vård och omsorg i livets slutskede visar att den socialt inriktade delen av frivilligheten har en direkt och ibland mycket stor betydelse inom vissa nischer av det sociala fältet, bland annat gällande insatser för missbrukare, misshandlade kvinnor och hemlösa. Ett annat exempel, om än mycket marginellt, är frivilliginsatser inom vård och omsorg i livets slutskede (ibid.:11). Whitakers kunskapsöversikt beaktar hospiceenheter och deras volontärverksamhet. Men med vård i livets slutskede avses inte enbart hospicevård utan all den vård av döende som ges på våra akutsjukhus, vid olika typer av äldreboenden och institutioner samt i enskilda människors hem (ibid.:7).

Sammanfattning

Bland allt det frivilliga arbete som utförs i Sverige och som sker i form av ideella obetalda insatser är det insatserna inom idrotts- och fritidsinriktade verksamheter som är de mest omfattande. Från 1980-talet och framåt har dock en för svenska förhållanden ny typ av frivilligt socialt inriktad organisering ägt rum. Utvecklingen kan tolkas både som en effekt av en pågående omvärdering av statens och den offentliga sektorns möjligheter att tillgodose medborgarnas behov och som en följd av att medborgarnas aktiva engagemang i något högre grad kommit att riktas mot ett frivilligt socialt engagemang. Volontärverksamheter med en nära koppling till vård- och omsorgssektorn är ett uttryck för denna utveckling.

KAPITEL 3

ORGANISERAD VÄRME

Äldreprojektet visar på ett nytt sätt att se på frivilliga insatser i form av volontärverksamhet inom vården och omsorgen vid Stora Sköndal. Projektet uppvisar dock stora likheter med andra modeller för volontärverksamhet. I följande kapitel får satsningarna främst vid Stora Sköndal men även vid geriatriska kliniken på regionsjukhuset i Örebro exemplifiera hur volontärverksamhet av detta slag motiveras och förankras. En kort presentation av volontärverksamheten vid regionsjukhuset i Örebro får inleda kapitlet.

Volontärverksamheten på regionsjukhuset i Örebro

Geriatriska kliniken på Regionsjukhuset i Örebro införde som första landstingsdrivna klinik i landet volontärer som en integrerad del av offentlig vård. Med stöd från Cancerfonden pågick ett projekt under tre år, med start 1993. Därefter permanentades volontärverksamheten. Målet var att *förändra kulturen i vården* och att *bringa in en ny dimension* för både patienter och personal. Avsikten med satsningen på volontärer var att de skulle syssla med vardagliga ting som skulle *förhöja kvaliteten på vården* – men utan att gå in på de anställdas område. Projektet hade två målgrupper. Den ena målgruppen var patienter som vårdades på klinikkens vårdavdelningar (vård och behandling inom områdena rehabilitering, demensutredning och palliativ medicin). Den andra målgruppen var patienter inskrivna inom LAH (primärvårdsansluten hemsjukvård för mycket vårdkrävande patienter). Målsättningen på sikt var att alla klinikkens patienter skulle erbjudas kontakt med en volontär. Volontärinsatserna på geriatriska kliniken definierades enligt följande: *Arbetet är oavlönat men formellt organiserat, och går ut på att hjälpa personer utanför den egna familjen. Åtagandet vilar på den enskilda individens vilja och engagemang*. Volontärernas insatser skulle i första hand vara direkt riktade mot patienter och/eller deras anhöriga. Att läsa, spela spel, följa med på promenad eller teater nämndes som exempel på lämpliga insatser riktade till patienterna. En lämplig volontärinsats för anhöriga kunde vara att avlasta anhörigvårdare genom att sitta hos deras närstående.

Projektet utvärderades vid två tillfällen: första gången ett år efter projektets igångsättande,⁸ andra gången fyra år senare.⁹

Volontärprojektet vid geriatriska kliniken i Örebro och vid Stora Sköndal utgör två exempel på samma sak: för det första ambitionen att förankra en ny syn på frivillighet inom en enhet (Stiftelsen Stora Sköndal respektive geriatriska kliniken); för det andra att låta denna syn på frivillighet komma till uttryck i en specifik modell för volontärverksamhet. I följande avsnitt skall båda dessa ansatser kort beskrivas samt likheten i såväl tillvägagångssätt som resultat vid de båda enheterna.

8. Westman & Ternstedt år 1995.

9. Zetterberg-Randén år 2000.

En ny syn på frivillighet – ett övergripande mål för volontärverksamheter

”Genom frivilliga insatser skulle vi både få ett ’mjukare samhälle’ och kunna avlasta den offentliga sektorn” skriver Jeppsson Grassman med syftning på den utveckling i Sverige som tog sin start i början av 1990-talet. ”Det handlade om frivilligt arbete med nya förtecken – om frivilligt socialt arbete: medborgaren som medmänniska.” Sekretariatet för framtidsstudier formulerade i rapporten *Tid för omsorg* (1983) tre principer för framtidens omsorg: 1) omsorgsproblem måste lösas närmare källan, 2) medborgarna måste ta mer av omsorgen av varandra i egna händer, och 3) medborgarnas inflytande över den professionella omsorgen måste stärkas.

Volontärprojektet i Örebro och vid Stora Sköndal kan ses som uttryck för dessa tre principer och bygger på en uttalat positiv värdering av och tillit till det frivilliga engagemangets möjligheter. Det är dock inte en volontärverksamhet initierad till följd av *tvångande behov* inom äldreomsorgen som betonas utan tvärtom en tilltro till vad volontärverksamhet kan tillföra av *önskade kvaliteter*. Den nya syn på frivillighet som man försöker förankra genom volontärprojekt kan sammanfattas i några antaganden.

Volontärverksamhet ger ett ”varmare” samhälle

Genom volontärer som får insyn i vården och ”ökad insikt om mänsklig bräcklighet” kan man skapa ett varmare samhälle ”där det kan bli naturligt att både ge och ta emot omsorg” (Westman & Ternstedt 1995:42). I enlighet med Magnusen Hughes (1998) utgår projekten från att volontärer på så sätt öppnar en tidigare sluten värld och bidrar till ökat medborgarinflytande och till en demokratiseringsprocess i samhället. Volontärer antas tillföra något utöver vad vårdpersonalen kan ge de boende (genom att inte vara professionell personal och genom att komma in utifrån). Genom sättet på vilket volontärverksamheten beskrivs kan man även ana att de förväntas tillföra något *utöver* vad anhöriga samt övriga frivilligt engagerade kan ge. Det ligger således ett särskilt värde i att det är personer rekryterade *så långt bort från vården* som möjligt – det vill säga utanför gruppen anhöriga men även utanför gruppen redan (traditionellt) frivilligt engagerade inom vårdnära föreningar som Röda Korset eller Väntjänsten. Vanliga människor, medborgare, med andra livserfarenheter och utan förutfattade meningar om vården får så ett särskilt potentiellt värde.

Volontärverksamhet för in världen i vården

Ett viktigt motiv för att introducera volontärverksamhet sägs således vara att *världen skall komma in i vården*. Volontärer rekryterade ”utifrån” (som inte redan är organiserade inom väntjänst eller liknande och som heller inte är anhöriga eller närstående) skall genom sitt avstånd till vården föra in mer av det ”vanliga” livet i den annars slutna värld man menar omger till exempel de äldre. Detta resonemang kan framstå som paradoxalt. Genom att vara utvalda, utbildade och handledda är sannolikheten stor att volontärer blir just det de rekryterades *för att inte vara* – en integrerad, kontrollerad och utvärderad del av vården. Representanter för världen utanför vården blir mot bakgrund av detta på ett allt tydligare sätt i stället anhöriga, vänner och andra som utanför all organisering fortfarande för in tafflighet, gränsöverskridande och känslsamhet i de äldres sfär.

Volontärverksamhet ger ambassadörer för den goda vården

Ett annat antagande är att de vanliga människor som kommer in i vården skall se på det som sker *med nya ögon*. Volontärer skall således fungera som ambassadörer för vården på ett annat

sätt än vad redan anhöriga eller andra ideellt engagerade kan göra. Syftet är att volontärerna skall få och föra ut en annan (*ljusare*) bild av omsorgen om äldre än den gängse (*mörka*) som i dag presenteras i medierna – och kanske även av de äldres närstående. En facklig representant inom Stora Sköndal uttrycker dock viss skepsis till Äldreprojektets möjligheter att förändra den i dag ”nedvärderande” synen på äldreomsorg: dels eftersom frivilliga/volontärer i sig utgör en svag grupp, och dels eftersom inte ens ”facket med all sin kraft” förmår påverka rådande synsätt.

Volontärverksamhet ger delaktighet, aktivitet och integration

En volontärverksamhet antas dessutom öka människors möjlighet att vara *delaktiga och aktiva*: Volontärverksamheter innebär, menar man, ett erbjudande till boende i närområde och lokalsamhälle att göra en aktiv samhällsinsats genom ideella insatser för äldre. Inom Stora Sköndal var ambitionen att alla berörda parter skulle involveras i den process som skulle leda fram till en modell för volontärverksamhet. De skulle vara medskapare – inte mottagare. Ett sista antagande är att volontärverksamheten vid Stora Sköndal skall kunna bidra till en *ökad integration*: mellan äldreomsorgen och samhället i övrigt, mellan vårdpersonal, anhöriga och patienter å ena sidan och övriga medborgare å den andra, mellan Stora Sköndal och det omgivande närområdet och dessutom mellan olika enheter inom stiftelsen.

Att förankra ett nytt sätt att se på frivillighet – och därefter skapa en modell

För båda projekten kan man således uppfatta att det *övergripande syftet* varit att förankra ett nytt sätt att se på organiserad frivillighet. *Det konkreta målet* var att skapa en modell för rekrytering, utbildning och organisering av volontärer, vid Stora Sköndal i första hand inom så kallade särskilda boenden för äldre. Betydelsen av att förankra den nya synen på frivillighet (och volontärverksamhet som dess konkreta uttryck) betonades starkt såväl vid geriatriska kliniken som på Stora Sköndal.¹⁰ Tillvägagångssättet inom de båda projekten har varit snarlika.

Förankring genom delaktighet

Både vid geriatriska kliniken (se Westman & Ternstedt 1995:8) och Stora Sköndal betonas att man inte kopierat någon modell utan hämtat idéer som man sedan anpassat efter förhållandena inom de egna verksamheterna. Inom båda verksamheterna betonades även betydelsen av att göra berörda parter *delaktiga* i denna process, inte minst då det var en ny typ av verksamhet som skulle förankras. Studiebesök och studieresor där bland annat representanter för personalen deltog genomfördes med syfte att hämta hem idéer. Från Örebro reste man till exempel till London och fogade därefter samman ”sin” modell utifrån de redan typiska beståndsdelarna i volontärverksamhet (rekryteringsförfarande, urvalskriterier, utbildning, handledning av volontärer och schemalagda uppgifter inom vården). Inom ramen för Äldreprojektet gjorde projektsamordnarna studieresor både i Sverige och utomlands (bland annat till Holland och Kanada). Samordnarnas strävan uppgavs vara att bredda deltagandet vid olika studiebesök genom att även inkludera frivilligt engagerade, boende och anställda.¹¹ Eftersom det redan fanns färdiga modeller av volontärmedverkan i vården att tillgå (exempelvis i Örebro) som Äldreprojektet kunde ha kopierat och anpassat efter sina egna förhållanden, kan man anta att resor och

10. Se till exempel *Rapport – projektets första sju månader*. Sköndal 2000-10-02, Gunnarsson, M. & Vässmar, P., s. 3.

11. *Ibid.*:11

studiebesök även *tjänade andra syften* än att hämta hem idéer. Ett sådant syfte kan vara att resorna (i den mån man inkluderade frivilliga, personal eller boende) kunde bidra till en positiv inställning till projektet i sin helhet, men även att den ambitiösa ansatsen gav extra tyngd åt betydelsen av Äldreprojektet och den volontärverksamhet det skulle ge upphov till. Som ytterligare ett sätt att skapa delaktighet indelades berörd vårdpersonal inom Stora Sköndal i *tankegrupper*. Här förde man diskussioner runt volontärverksamhet och särskilt om de eventuella svårigheter som kunde uppstå inom ramen för en sådan. En fråga som behandlades var gränsdragningen mellan volontärernas insatser och personalens arbetsuppgifter. Projektsamordnarna sammanträffade dessutom med representanter för äldre i eget boende inom stiftelsen och för olika föreningar, med vård- och omsorgsverksamhetens enhetschefer och med anhörigrådet inom särskilt boende.

Strax innan Äldreprojektets slut betonade vissa svars personer den betydelse det grundliga förankringsarbetet och inte minst delaktigheten hade haft för att motverka motståndet (mot volontärverksamhet) inom personalgrupperna. Andra ansåg dock att det hade tagit en alltför stor del av Äldreprojektets tid att skapa och förankra en modell när det fanns andra beprövade modeller att tillgå. Det hade varit bättre, menade man, att snabbt få ut volontärer i verksamheten – det var först då som personalens reaktioner, svårigheter och problem som kan uppstå blev tydliga. En annan synpunkt var att det (trots den påtalade delaktigheten) redan fanns en färdig tanke hos projektsamordnarna och att personalen fick vänta in deras förslag till struktur.

Förankring genom utbildning

Både vid geriatriska kliniken och inom Stora Sköndals vård- och omsorgsverksamhet har personalen utbildats i det nya sättet att se på frivillighet och volontärverksamhet i vården. I Örebro genomfördes en personalutbildning där all personal vid kliniken (drygt 300 personer) deltog (Westman & Ternestedt 1995:15). Vid Stora Sköndal genomfördes en obligatorisk introduktionsutbildning om idealitet för personalen vid två pilotavdelningar.¹² Vid projekttidens slut hade 74 personer vid fem olika enheter inom stiftelsen genomgått utbildningen. Ett viktigt tema vid dessa utbildningstillfällen uppges ha varit att betona syftet med volontärmedverkan: att bidra till ökad livskvalitet för patienterna men *inte* att minska den befintliga personalen. Det är intressant att ställa de stora satsningarna (här i form av utbildning) i relation till det faktiska utfallet (det vill säga antal volontärer). Vid Stora Sköndal i dag, åtta månader efter att det tvååriga projektet avslutats och verksamheten permanentats, är antalet volontärer inom det särskilda boendet för äldre tolv stycken fördelade på tre enheter. Vid geriatriska kliniken i Örebro är antalet åtta.

Förankring genom nyckelpersoner

Styrgrupper har haft det övergripande ansvaret för volontärprojekten. ”Nästa steg för att etablera en verksamhet som huvuddelen av personalen kunde känna sig delaktiga i, var bildandet av en *volontärstyrgrupp*” skriver Westman och Ternestedt (1995:16) om verksamheten i Örebro. I styrgruppen ingick volontärkoordinator/projektsamordnare, berörda avdelningschefer/föreståndare och paramedicinsk personal. Personer i samma funktioner ingick även i Äldreprojektets styrgrupp men utöver dessa tillkom representanter för olika former av redan befintligt frivilligt engagemang inom stiftelsen samt fackliga representanter. *Volontäransvariga*

12. Inom Äldreprojektet använder man benämningen *idealitet* i stället för *frivillighet*.

undersköterskor på de aktuella avdelningarna fungerade som nyckelpersoner ”på fältet”. Volontärensvariga skulle vara ”bärare” av volontärverksamhetens idé och omsätta den i praktiken genom att å ena sidan ta emot volontärer, skriva överenskommelser, handleda och utvärdera deras insatser och å andra sidan öka personalgruppens medvetenhet om och ansvar för volontärernas varande i verksamheten.

En modell för volontärverksamhet – det konkreta målet

Om ett övergripande mål för Äldreprojektet kan uppfattas vara att befästa en ny syn på frivilligt socialt arbete inom Stora Sköndal, har det konkreta målet varit att skapa en modell för volontärverksamhet (i första hand) inom det särskilda boendet för äldre inom stiftelsen. Den modell som tillskapats uppvisar kännetecknen som särskiljer den från informella och ideella insatser och placerar den nära nya typens volontärverksamhet som vuxit fram inom vård och omsorg i livets slutskede.

Grundläggande byggstenar för volontärverksamheten är;

- styrgrupp¹³
- volontärensvarig på avdelningarna
- aktiv rekrytering av volontärer
- utbildning för vårdpersonal
- utbildning för volontärer
- kontrakt/överenskommelser med volontärer om insatser och tider för dessa
- permanent volontärsamordnare med ansvar för rekrytering, selektion, utbildning och handledning av volontärer.

Valet att beteckna frivilliga som *volontärer* kan tolkas som ett sätt att påvisa modellens *likhet* med andra svenska, engelska och kanadensiska volontärverksamheter av samma slag och samtidigt *särskilja* volontärerna från redan befintliga frivilligt engagerade inom Stora Sköndal.

Volontärverksamheten i relation till befintligt frivilligt engagemang

Inom Stora Sköndal fanns (som vi sett i kapitel 1) redan en mångfald av informellt och ideellt engagemang. Antalet som utförde frivilliga insatser inom Stora Sköndal uppskattades i december 2000 till ett hundratal. Engagemanget omfattade såväl sociala insatser som insatser inom till exempel styrelser.¹⁴ Äldreprojektets intentioner visavi äldre i eget boende kan i vissa avseenden tolkas som en vilja att relatera och inkludera även den befintliga frivilligheten i en organisering ovanifrån, från stiftelsen.

Genom Äldreprojektet skulle:

- befintligt frivilligt engagemang *synliggöras*
- redan frivilligt engagerade bli *mottagare* av uppmuntran och stöd exempelvis i form av utbildning

13. På Stora Sköndal fanns en styrgrupp endast under projektiden. Därefter anställdes en volontärsamordnare (på halvtid) med övergripande ansvar för den permanentade volontärverksamheten.

14. *Volontärarbete bland äldre i särskilt boende*. Slutrapport mars 2002, Gunnarsson, M. & Vässmar, P., s. 5.

- äldre i eget boende göras *delaktiga* i att förverkliga projektets idé
- de boende bli *medaktörer* i Stora Sköndals verksamhet¹⁵ bland annat som presumtiva volontärer.

Det finns dessutom en tendens i dokumentationen runt Äldreprojektet eller en outtalad dubbelhet i det sätt på vilket man betraktar frivilliga insatser som utförs inom ramen för "eget boende". Å ena sidan betonar man *egenvärdet* i detta engagemang. Man skall inte värdera olika typer av frivilliga insatser olika,¹⁶ utan vara tydliga i att alla behövs, att ingen är viktigare än någon annan. Det skall finnas olika nivåer och uppgifter för alla som vill engagera sig.¹⁷ Å andra sidan syftar Äldreprojektet till att erbjuda (nya) volontärer utbildning och introduktion "som en medveten satsning med syfte att öka omfattning och *kvalité* (min kursivering) på frivilligheten".¹⁸ Mot vilken bakgrund man bedömer att insatser utförda av professionella volontärer har en bättre kvalitet för de gamla än insatser som utförs av exempelvis grannar eller Väntjänst framkommer inte.

Lyckade volontärprojekt - men få volontärer

Både volontärverksamheten vid geriatriska kliniken och Äldreprojektet betraktas som *lyckade projekt*. Vid geriatriska kliniken framkommer detta genom de utvärderingar som utförts. Projektet utvärderades vid två tillfällen: första gången ett år efter projektets igångsättande (Westman & Ternstedt 1995), andra gången fem år senare (Zetterberg-Randén 2000). Vid Stora Sköndal bekräftas detta genom att en volontärsamordnare anställdes på halvtid i samband med att Äldreprojektet avslutades. Strax före projekttidens slut bedömde dessutom flertalet svars personer att Äldreprojektet hade varit framgångsrikt. Den grundliga förankringen av den nya synen på frivillighet hade, menade man, bidragit till att en inledande skepsis hos personalen avtagit. Det fanns en utarbetad modell, och organisationen runt de volontärer som kommit ut i verksamheten hade fungerat bra.

Volontärverksamheten omfattade fem år efter att projektet inleddes åtta volontärer vid geriatriska kliniken (inom en klinik med 122 vårdplatser samt lasaretsanknuten hemsjukvård, LAH). Satsningen på volontärmedverkan bedömdes således som lyckad *trots* att utfallet avseende faktiska volontärer måste betraktas som marginellt och de fåtaliga volontärernas möjligheter att påverka vården i den riktning som påtalas ovan som försumbara. Bedömningen av resultatet som lyckat är snarare att förstå som att målsättningen att förankra en ny syn på frivillighet hade uppnåtts. Personalens positiva inställning till volontärverksamheten är snarare ett resultat av detta förankringsarbete än av erfarenheter av faktiska effekter av volontärmedverkan. Detta visar sig bland annat genom att personalens positiva värdering av volontärmedverkan i vården *ökat* vid den geriatriska kliniken *trots att antalet volontärer minskat*.

Positiv värdering – en följd av avtagande skepsis?

Om Äldreprojektet kan man säga att en omfattande satsning för det första (eventuellt) resulterat i att en idé om frivillighetens möjligheter förankrats inom vård- och omsorgsverksamheten i

15. Uppdragsbeskrivning för frivilligprojektet, mars 2000, Gunnarsson, M.

16. Styrgruppsmöte mars 2000.

17. Styrgruppsmöte juni 2000.

18. Delrapport för projektet *Volontärarbete bland äldre i särskilt boende*, projektnr 2000/824, Stiftelsen Stora Sköndal, s. 1.

stort. För det andra har projektet resulterat i en permanent organisation runt ett fåtal volontärer (inom det särskilda boendet nio månader efter projektets slut 12 volontärer på 313 vårdplatser; inom eget boende 6 volontärer engagerade genom hemsjukvården på 344 boende).¹⁹ Resultaten av de utvärderingar som genomförts i Örebro men även föreliggande från Stora Sköndal visar att förändringen mot en allt mer positiv attityd till volontärmedverkan i vården snarare beror på att personalens olika farhågor *inte har besannats* än på erfarenheter av volontärernas faktiska betydelse för såväl personalen själva som för de boende. Den största farhågan (i synnerhet hos vissa personalgrupper) att volontärer skall ersätta personal uppges ha minskat framför allt till följd av utbildningen personalen genomgått. Som tidigare påpekats har ett syfte med utbildningen varit just att betona att volontärer varken skall ersätta personal eller överta personalens arbetsuppgifter. Kanske är det så att personalens farhågor inledningsvis blev stora mot bakgrund av både den betydelse volontärmedverkan i vården tillskrevs och den grundliga förankringsprocessen, men att farhågorna avtog när "hotbilden" genom det ringa antalet volontärer förlorade i relevans. Den egentligen enda farhåga som kvarstår både vid geriatriska kliniken i Örebro och på Stora Sköndal är att *fel volontärer* skall komma in i vården, en risk som dock bedöms som ganska ringa till följd av en noggrann rekrytering – och ett fåtal aktiva volontärer. Om man spetsar till det skulle man kanske kunna säga att volontärernas fåtal varken kunnat besanna de positiva förväntningarna eller de negativa farhågorna. Den positiva värderingen av volontärverksamheten kan dock i sig utgöra ett hinder mot att uttrycka eventuell kvarvarande skepsis eller ifrågasättande av volontärer i vården. Det kan vara svårt för medarbetare att uttrycka negativa attityder till en verksamhet vars syfte är att bidra till att boende skall få bättre vård och omsorg (Angelöw & Jonsson 1990, Zetterberg-Randén 2000).

Modeller överförbara till svenska förhållanden?

Frågan om huruvida Sverige kan lära något av hur andra länder organiserar och genomför vård och social service har fått ökad aktualitet under 1990-talet.

Geriatriska kliniken vid Regionsjukhuset i Örebro byggde upp sin volontärverksamhet efter att ha tagit starkt intryck av det engelska systemet med bland annat volontärverksamhet inom hospicevården, framför allt det noggranna sättet på vilket verksamheten var styrd och organiserad (Westman & Ternstedt 1995:15). I Storbritannien har de frivilliga organisationernas förmåga att anpassa sig till förändrade samhällsvillkor varit stor. Som en effekt av vissa förändringar inom välfärdspolitiken, som tog sin början under Thatcher-regeringen, har deras ställning förändrats radikalt, från att utgöra ett *komplement* till offentlig service till att (inom vissa områden) i stället utgöra en *ersättning* för denna. Inte minst det frivilliga sociala arbetets betydelse kom att betonas och "active citizenship" blev ett av flera nya honnörsord (Jeppsson Grassman 1993:274–275). Frågan om *vad som sker när en ny typ av frivillighet introduceras* och vilka effekterna av detta kan bli för redan befintlig frivillighet, både i form av informella och ideella insatser, måste ställas, särskilt för verksamheten inom Stora Sköndal. Hur kan tillgången till utbildande och organiserade volontärer exempelvis påverka vårdpersonalens syn på anhöriga och övriga frivilligt engagerade? Frågan om huruvida det är möjligt att överhuvudtaget föra över och anpassa modeller för styrd och organiserad volontärverksamhet till svenska förhållanden blir särskilt aktuell mot bakgrund av resultaten från Örebro som visar på svårigheterna att både rekrytera och behålla volontärer inom vården. "Ideella beredningen",

19. Efter att denna rapport färdigställts pågår utbildning av ytterligare volontärer, och antalet enheter redo att ta emot volontärer i sin verksamhet har utökats.

skriver Zetterberg-Randén (2000:27), ”konstaterar (...) att i dagens samhälle när konkurrensen om människors uppmärksamhet ständigt skärps så medför det utmaningar när det gäller frivilliga insatser.” Det krävs och kommer således att krävas stora insatser både för att rekrytera volontärer och för att motivera dem för verksamheten. För att stanna kvar behöver volontärer belöningar – känslomässiga, sociala eller intellektuella. Att känna de personliga motiven bakom volontärernas insatser blir av betydelse för att volontärerna skall kunna erbjudas den ”rätta näringen”.²⁰ Det är dock svårt att hitta resultat från en svensk kontext som ger belägg för att uttalade mål är möjliga att uppnå, mål såsom förändrad syn på äldreomsorg, ökat medborgarinflytande och demokratisering samt förhöjd kvalitet för såväl personal som boende.

Sammanfattning

I ett första steg har Äldreprojektets syfte varit att förankra en ny syn på frivillighet inom Stora Sköndal. Ambitionen att inkludera och göra så många som möjligt delaktiga i ”projektets idé” kan tolkas som ett uttryck för att Äldreprojektets syfte har varit att implementera en gemensam syn på frivillighet som Stora Sköndals officiella. Det faktiska resultatet mätt i antal volontärer i verksamheten kan antas bli marginellt i förhållande till redan befintlig frivillighet under en överskådlig tid. Men, som stiftelsens direktor uttryckt det, en färdig modell för volontärverksamhet (om än begränsad) utgör en beredskap inför en situation när frivilliga insatser blir ett måste för att en god omsorg om de äldre skall kunna vidmakthållas. En volontärverksamhet utifrån (antagna) önskvärda kvaliteter i dag kan således utgöra en beredskap inför en tvingande verklighet i morgon.

20. Ds 1994:93, s. 37ff.

KAPITEL 4

ATT TILLFÖRA NÅGOT NYTT ELLER KOMPENSERA DET SOM BRISTER?

Volontärverksamheter av det slag som initierats vid Stora Sköndal är ett för svenska förhållanden nytt fenomen, inte minst beroende på att verksamheter av detta slag har sina rötter i länder där frivilligheten av tradition har en annan mer serviceinriktad funktion än frivilligt engagemang har haft inom de svenska folkrörelserna. Följande kapitel vill på olika sätt belysa frågan om huruvida volontärverksamhet i en svensk kontext (som inom Stora Sköndal) är att förstå som ytterligare en kvalitet som tillförs omsorgen om de äldre eller fungerar som en kompensation där omsorgen brister.

Några inledande frågeställningar

Som tidigare framkommit betonar man inom Äldreprojektet att syftet med volontärverksamheten (i dag) inte är att ersätta befintlig personal utan att *tillföra nya kvaliteter* till vården och omsorgen om de äldre. Intervjuer med personal inom vård- och omsorgsverksamheten vid Stora Sköndal visar att man knyter en rad olika förväntningar till volontärverksamhet inom särskilt boende. En intressant fråga blir huruvida dessa förväntningar är att förstå som *egentliga* förväntningar på en volontärverksamhet, eller om de snarare är att förstå som *uttryck för brister* i den vård och omsorg man inom stiftelsen kan erbjuda sina äldre?

När personal inom särskilt boende efterfrågar volontärer är det inte i första hand utifrån en förväntan på att volontärmedverkan skall tillföra nya kvaliteter *utöver* vad en god vård och omsorg kan erbjuda de äldre. Som vi skall se nedan är förväntningar i stället knutna till volontärernas möjligheter att kunna tillgodose sådant som enligt personalens mening brister inom omsorgen om de äldre.

En fråga som följer på detta blir varför personalen (vid direkta frågor) uppger att lösningen på dessa brister är *volontärer*. Varför vill man inte se redan ideellt engagerade involverade, men i en ny omfattning? Vid första intervjutillfället (sju månader efter Äldreprojektets start) betraktade flera svarspersoner steget att ta in nya volontärer utifrån som ganska avlägset. I stället, menade svarspersonerna, behöver man motivera anhöriga att göra fler insatser för sina egna närstående. Vid andra intervjutillfället (strax innan projektens slut) såg man mer entydigt volontärer som lösningen. En förklaring sammanhänger med stor sannolikhet med vad föregående kapitel visade – att det skett en grundlig förankring inom vård- och omsorgsverksamheten av ett nytt sätt att se på frivillighet och att en organiserad volontärverksamhet (främst inom särskilt boende) är det konkreta uttrycket för detta. Vi kan kanske anta att ”volontärer” blir ett i vissa fall givet svar eller ett svar som uppfattas medge en lösning på de brister personalen ser men inte själva kan åtgärda. En annan förklaring kan vara den trygghet som selekterade, utbildade, organiserade

och handledda volontärer enligt personalens uppfattningar (Zetterberg-Randén 2000) kan erbjuda de boende. Men (som vi kan ana i det följande) organiserade volontärer kan dessutom uppfattas som lättare att "ha" på en avdelning eller ett boende än anhöriga och andra informellt engagerade.

Ytterligare en fråga som följer på detta blir utifrån *vems behov* och på *vems villkor* som volontärer skall introduceras i vården. Är det i första hand de boende som efterfrågar eller är i behov av utbildade, organiserade volontärer eller är detta en ny typ av frivilliga som organiserade ovanifrån blir väl anpassade till vårdens kultur och villkor? Zetterberg-Randén drar i sin utvärdering (av volontärverksamheten vid geriatriska kliniken i Örebro) slutsatsen att verksamheten har tillfört vården nya dimensioner. Detta är resultat hon kommer fram till utifrån hur personal och volontärer *beskriver* sina upplevelser. Huruvida volontärer på sikt *faktiskt* tillför en ny kvalitet för de boende kräver studier av ett annat slag. Det kräver dessutom att man studerar eventuella konsekvenser som den nya volontärverksamheten får för andra former av frivilligt engagemang – och vad detta i slutändan betyder för de boendes situation och välmående.

Äldre i särskilt boende: ett liv – men inte gott nog

Om man i stället för att presentera förväntningarna som personalen riktar mot volontärer och ser dessa som behov som i dag inte kan tillgodoses – vilka behov eller brister finner man då inom stiftelsens omsorg om äldre i särskilt boende? Det är framför allt de äldres *sociala behov* som inte kan tillgodoses i den omfattning personalen önskar. En i personalen säger att det är "egentligen enkla saker som att samtala och lyssna, lindra ensamheten eller att hålla någon med ångest i handen".

Att möta de äldre på ett annat sätt än vad som sker i dag

Ett återkommande tema är behovet av att möta de äldre på ett annat sätt än vad personalen har tid eller förmåga att göra i dag. Tiden ger inte utrymme för möten där samtalet *i sig* blir det väsentliga. Personalen är underställd "görandet" i stället för "varandet". Alltför ung personal men även personal med invandrarbakgrund kan dessutom sakna förutsättningar (mognadsmässigt eller språkmässigt) att föra fördjupade samtal med de äldre. Olby bekräftar detta, och i hennes studie av äldres livsfrågor skriver hon:

"Men med tanke på den allt större arbetsbörda som personalen fått under senare år och som tycks ha bidragit till att många äldre inte känner sig sedda som personer, utan mer som föremål för de arbetsuppgifter som ingår i personalens arbete, så utgör samtal i dialogform något som inte får särskilt stor plats i samvaron. De äldre pekar både på personalens bristande tid och på generationsklyftor som hinder för nära och trygga samtal." (Olby 1997:66)

Inte minst kan bristen på samtal bli påtaglig när personalgruppen är för ung eller för osäker för att möta vissa patientkategorier. Bland annat nämns boende med afasi som är fullt mentalt medvetna men som på grund av att de har stora svårigheter att kommunicera överges av personalen. Även "pigga" patienter på långtidsrehabilitering med ett "enormt samtalsbehov" nämns.

Behovet av social gemenskap

Det finns dessutom ”ett skriande behov av *social gemenskap*” säger en undersköterska, ytterligare ett behov som personalen uppenbarligen har svårt att tillgodose. Utbudet av aktiviteter och de äldres möjlighet att delta i dessa uppfattas som begränsade av vissa svarspersoner. Mest påtagligt, menar de, är detta under kvällar och helger. Alltför få boende har dessutom möjlighet att komma ut i naturen eller att delta i pubkvällar och andra aktiviteter som redan finns inom Stora Sköndal. Det saknas tid att läsa för, promenera med eller baka tillsammans med de äldre. Olby (2001) bekräftar att sådana insatser ofta är svåra för personal inom äldreomsorgen att hinna med. I den mån äldre som saknar anhöriga och sociala nätverk får dessa behov tillgodosedda görs det, enligt Olbys studie, ofta av Väntjänsten.

Behovet av sällskap vid läkarbesök

Inom det särskilda boendet vid Stora Sköndal får de äldre *åka ensamma på läkarbesök*. Även om många äldre känner stor oro inför att åka till läkare på egen hand måste alla som klarar detta åka ensamma. Personalen har ingen möjlighet att avsätta den tid som krävs för att följa med. Tiden saknas även för personal att *utan avbrott* finnas hos döende patienter. Även om avdelningarna kan se till att personal finns hos döende under deras vakna stunder, saknas möjlighet att avsätta personal som kan finnas hos den döende hela tiden.

En organiserad värme

Avslutningsvis kan man säga att svarspersonerna ser brister i den sociala omsorgen om de äldre som bor och/eller vårdas inom stiftelsens särskilda boende, brister som bidrar till att de äldres livskvalitet inte kan upprätthållas på ett fullgott sätt. En förhoppning kommer till uttryck att tillgången till volontärer skulle kunna avhjälpa dessa brister genom att tillgodose de boendes (framför allt) sociala behov. Dessutom skulle volontärerna på så sätt lyfta känslor av skuld för bristande omsorg från personalens axlar. Zetterberg-Randén (2000:35) skriver att ”erfarenhet visar att när personal har alltför mycket att göra så minskar uppmärksamheten och känslan för mänskligt lidande. Det finns inget utrymme för empati (...) och utan empati blir organisationen autistisk.” Med den betydelse volontärverksamhet inom vården tillskrivs, ligger det nära till hands att tolka volontärernas insatser som en kompensation men också som en garanti för att empati, värme eller medmänsklighet inom vården skall vidmakthållas: en organiserad värme.

Framtiden: en mörk tunnel

Redan i dag pekar personalen inom vård- och omsorgsverksamheten på brister inom omsorgen om de äldre, brister som skapar behov volontärer antas kunna möta. Inför framtiden kommer situationen troligen att skärpas ytterligare. Enligt Socialdepartementets Långtidsutredning (1999/2000) kommer den framtida ekonomiska politiken att tvingas hantera spänningar mellan ett krympande utbud av arbetskraft, ökande behov av vård och omsorg samt växande svårigheter att fullt ut kunna finansiera välfärdssystemet via skattesystemet. ”Vården och omsorgen”, skriver Zetterberg-Randén (2000:57), ”är också personalkrävande, vilket gör att möjligheterna till produktivitetshöjningar sannolikt är betydligt mindre i dessa delar än i andra delar av ekonomin.” Vårdchefen på Stora Sköndal instämmer och skriver att ”dagens vård är en balansgång mellan allt hårdare ekonomiska krav, effektivitet och mänsklighet. Den stora utmaningen är att utveckla kvalitén, trots nedskärningar” (Palm 1998:85). Även flertalet svarspersoner inom vård- och omsorgsverksamheten ser framtiden an med stor oro. ”Utvecklingen inom äldreomsorgen är skrämmande” säger någon. ”Det är som en svart tunnel som man inte vet var den kommer att

sluta” säger någon annan. Man uppfattar att vård och omsorg om äldre allt mer sköts som företag där det är ekonomin snarare än behoven som styr verksamheten. Vissa svars personer menar att Stora Sköndal är en spegling av – eller går mot en större likhet med – vården och omsorgen om äldre i samhället i övrigt. Redan i dag bedöms vissa avdelningar befinna sig på bristningsgränsen, med vakanta tjänster och stora svårigheter att få vikarier. ”Som det tidigare kunde vara under sommarmånader, har det varit varje dag under det senaste året”, säger en svars person. Till följd av detta är personalen ”jättepressad”, i synnerhet de som arbetar heltid med ständig underbemanning. (Vid vissa tillfällen kan personalen exempelvis inte hörsamma en patients önskan om att få hjälp att duscha. Skulle man ge den hjälpen, skulle det förskjuta allt övrigt arbete under dagen.) Man pekar på omsättningen av personal. Omsättningen gör det för det första svårare för personalen att (hinna) lära känna de boende. Det blir för det andra arbetsamt för de boende att upprepade gånger skapa relationer till ny personal. På vissa avdelningar, menar ett par svars personer, saknar en allt för ung personalgrupp intresse för de boende. Vidare anser man att många av de yngre saknar den ansvarskänsla man finner hos äldre personal. Det finns även svars personer som är av åsikten att vården och omsorgen om äldre fungerar bättre på Stora Sköndal än i samhället i övrigt.

Allt fler personal av utländsk härkomst

Det blir allt vanligare att personer av utomnordisk härkomst arbetar inom vården. Under en högkonjunktur betraktas vården på ett tydligare sätt som ett lågstatusyrke. Detta innebär att grupper som annars har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden kan söka tjänster inom denna sektor. En negativ aspekt av detta, som svars personerna lyfter fram, är när vården betraktas som ett genomgångsyrke och som en språngbräda in i det svenska samhället. Detta, menar man, förstärker ytterligare bilden av vårddycken som icke-attraktiva och av ”människor (som vårdas) som inte värda något i sig”. Bland svars personerna ser man dessutom att vissa svårigheter förbundna med personal av utländsk bakgrund kan uppstå. Man nämner dels svårigheter som kan uppstå till följd av bristande språkkunskap, dels svårigheter som sammanhänger med religiösa och kulturella skillnader. Man nämner bland annat att dessa skillnader kan leda till att män med invandrarbakgrund har svårt att ta emot kritik eller tillsägelser av sina kvinnliga kolleger eller chefer. En effekt av bristande språkkunskaper kan vara att tillgången till samtal minskar ytterligare för de boende. ”Samtalen” inskränks till enstaka fraser eller frågor.

Ur brist skapas ett ökat behov av volontärer

Ur ett framtidsperspektiv kan frivilligt arbete generellt, enligt flera svars personer, förväntas spela en större roll. En orsak uppges vara kommunernas anbuds-förfarande. Höga krav på kvalitetssäkring ger en detaljstyrning av verksamheter. Detaljstyrning leder i sin tur till arbetssituationer som i allt högre grad präglas av ”görande” när alla uppgifter som skall uppfyllas finns beskrivna i detalj. En sådan arbetssituation, menar man, skapar mer stress för personalen. Den ger dessutom inget utrymme för att sätta guldkant på tillvaron för de boende. En konsekvens av anbuds-förfarandet blir således att behovet av volontärer (som kan ge en sådan guldkant) kommer att öka. Bland svars personerna finns även farhågan att anhöriga skall tvingas ta allt större ansvar för att patienter vid sjukhemmen skall få någon vård alls.

Inledande farhågor

Volontärverksamhet av det nya slag som varit aktuellt inom Stora Sköndal för med sig en organisering ”uppifrån och ned”. Äldreprojektet initierades från ledningsnivå i en för många

personalgrupper pressad arbetssituation. Detta ställde enligt projektsamordnarna höga krav på att alla berörda parter skulle bli *involverade och delaktiga* – det vill säga positiva till behovet och utformningen av volontärverksamheten inom stiftelsen. En positiv förväntan från personalens sida uppfattades som en nödvändig förutsättning för att en volontärverksamhet skulle komma till stånd. Ett bristande gensvar skulle dock inte utgöra något egentligt hinder, utan bara innebära att processen tog längre tid än beräknat. Att vara delaktig i processen blir således detsamma som att acceptera och ställa sig positiv till den föreslagna verksamheten samt bidra till dess förverkligande. Men naturligtvis fanns även vissa farhågor hos personalen när Äldreprojektet introducerades.

Farhågor på ett principiellt plan

För det första fanns farhågor på ett principiellt plan när arbetsgivaren (och inte de frivilliga själva) i en akut personalsituation involverade sig med syfte att formalisera och utvidga det frivilliga engagemanget. Både inom Stora Sköndal och vid geriatriska kliniken i Örebro uttryckte fackliga representanter sin oro för att volontärer kunde komma att ersätta anställda (främst undersköterskor och biträden).

Farhågor på ett praktiskt plan

För det andra fanns farhågor på ett mer praktiskt plan vad gällde exempelvis tystnadsplikt och eventuellt merarbete för personalen. Men betänkligheterna gällde även gränsdragningen mellan personalens arbetsuppgifter och volontärernas insatser. Här kom en paradox i dagen. Personalen uttryckte sin oro inför att volontärer skulle ta över ”roliga” arbetsuppgifter, sådana som uppfattas som ”guldkant” på de boendes tillvaro eller ett ”grädde på moset” för personalen när alla praktiska, nödvändiga omvårdnadsuppgifter är uppfyllda. Om vi antar att sådana arbetsuppgifter framför allt har en social karaktär, kan det tyckas paradoxalt att personalens farhågor är att volontärer skall ta över just sådant arbete inom vilket personalen tidigare pekat på att behovet av volontärers insatser är som störst. Kanske kan man se detta som ett uttryck för att personalen uppfattar den sociala omsorgen om de äldre som en *oundgänglig del av sin profession*. Den delen vill man behålla samtidigt som man till följd av den rådande arbetssituationen och sin omsorg om de äldre tvingas acceptera andra lösningar, exempelvis i form av att volontärer tar över. Vid utvärderingen strax innan projekttidens slut visade det sig att varken farhågan om merarbete eller bristande tystnadsplikt besannats. Den enda egentliga farhåga som kvarstod (precis som i Örebro fem år efter att volontärverksamheten startat) var att det skulle komma in personer som var olämpliga som volontärer i verksamheten.

Med volontären i fokus?

Projektsamordnarna har inte uppfattat att rekrytering av volontärer skulle komma att utgöra någon svårighet. Förutsatt att det finns en utbildningsplan och en volontärsamordnare har man sett att volontärer skall rekryteras i sinom tid. Det kan dröja, menar de, men efterhand kommer tillgången till volontärer att öka. Inledningsvis såg projektsamordnarna (i likhet med svarspersonerna ovan) den *interna* rekryteringen inom stiftelsen (bland äldre i eget boende, väntjänsten och bland anhöriga till patienter som bor eller vårdas inom det särskilda boendet) som ett första steg och rekryteringen av volontärer *utifrån* (från närområdet) som ett andra steg. Strategierna för rekrytering kan beskrivas på olika sätt beroende på vilket av dessa båda steg man talar om. När det gäller den interna rekryteringen av äldre inom stiftelsen uttrycker en

projektsamordnare betydelsen av att framhålla *de äldre som blir mottagare* av frivilliga insatser ("även en kort stund kan göra stor skillnad"). Vid rekryteringen av volontärer utifrån blir det i stället viktigt att peka på den *mening som insatserna kan ha i volontärernas eget liv*. Att utföra volontärinsatser, menar vissa svars personer, måste bidra till att fördjupa volontärernas personliga liv. De pilotavdelningar som valdes uppfattar svars personerna som bra ur rekryteringshänseende. Avdelningarna omfattar både "friska" patienter på korttidsrehabilitering och på gästhem (patienter som det är möjligt att skapa vänskapsrelationer till) men också "sjukare" långtidsboende på sjukhemmet. Sammantaget blir utbudet av möjliga insatser brett. Kanske är det så att rekryteringen sker utifrån en medvetenhet om värderingsförskjutningar som sker i samhället, där det i första hand är inom äldre generationer värderingar som solidaritet betonas, medan yngre generationer förr värderar personlig fördjupning och upplevelser. Synpunkter på rekrytering från äldre i eget boende visar bland annat att termen "rekrytering" är främmande för dem.

Att befästa en idé snarare än att möta de äldres behov?

Volontärverksamheten initierades "ovanifrån", med syfte att förankra ett nytt sätt att se på frivillighet inom stiftelsen. Detta innebär för det första att tyngdpunkten ligger på att utbilda personal och volontärer och att förankra idén hos dessa. Idén i sig innebär bland annat att insatserna skall vara berikande och erbjuda enskilda personer nya utvecklande möjligheter. Stora Sköndal vill erbjuda enskilda personer möjligheten att känna sig mer tillfreds i sina liv genom att få ingå i volontärverksamheten. Rekryteringen kan därför uppfattas som mer inriktad på *volontärernas önskemål* än *de äldres behov*. En viss tveksamhet kommer också till uttryck inför Äldreprojektets modell, eftersom vissa anser att den snarare betonar det som sker *innan* några volontärer kommer ut i verksamheten än vad som skall ske när de väl finns där. Inte minst, menar vissa svars personer, är det viktigt att identifiera vilka behov man önskar möta genom volontärverksamheten. Volontärkursen kan fungera som ett erbjudande för människor som söker nya vägar i livet. Den kan även utgöra en första – och viktig – gallring av presumtiva volontärer. Men, säger en svars person, med tanke på den förväntade omsättningen på volontärer finns risken att utbildningen fungerar mer som kursverksamhet med fokus på volontärerna än som en satsning inriktad på de boende och deras behov.

En process från lättare till mer krävande insatser

När svars personerna beskriver hur volontärer skall introduceras i verksamheten, talar man om detta som en process. Avsikten är att introduktionen skall ske på ett *försiktigt* sätt så att insatserna uppfattas som positiva och mötet med avdelningar och med boende inte framstår som skrämmande. Inledningsvis har volontäransvariga därför valt att sammanföra volontärer med i första hand äldre i en "lättare" livssituation, äldre som till exempel kan tala. Från det att volontärerna introduceras i lättare uppgifter har tanken varit att de, allt eftersom de blir tryggare på avdelningarna och i sina roller, kommer att ta egna initiativ till insatser men också att de kan ta sig an boende som bedöms vara "tyngre". På en av pilotavdelningarna inom Stora Sköndal har det visat sig att det tar tid för volontärer att komma in och känna sig bekanta med såväl personal som boende. Men personalen säger sig ha märkt att utvecklingen går från att volontärerna gör mer praktiska sysslor (som att baka) till att de i allt större utsträckning skapar förtroendefulla relationer till de boende, vilket i sin tur leder till allt fler samtal. Volontärerna som i dag är verksamma på pilotavdelningarna pratar med de äldre, erbjuder sällskap och gemenskap, läser, bakar och går ut och går med dem. Huruvida ett ytterligare steg från dessa "lättare"

avdelningar kommer att tas vet vi inte i dag. Erfarenheterna från Örebro pekar åt ett annat håll. Där var tanken att volontärer i ett senare skede skulle utföra insatser inom ramen för den sjukhusanslutna hemsjukvården som vårdar patienter med allvarliga sjukdomstillstånd. Fem år efter att volontärverksamheten initierades finns fortfarande inga volontärer knutna dit. Zetterberg-Randéns utvärdering ger inga förklaringar till detta. Kanske kan ett skäl vara att man endast lyckats rekrytera ett begränsat antal volontärer, ett annat att det varit en omsättning på volontärer, vilket kan ha försvårat möjligheten att föra dem från en lättare till en svårare uppgift.

Svårigheterna att se behoven – ytterligare ett skäl

Ett tredje skäl, som ett par av svarspersonerna på Stora Sköndal pekar på, kan vara svårigheten att faktisk se behoven hos de äldre och hitta ”rätt” boende för volontärinsatser. Om ingen identifierar behoven hos äldre som inte ”ropar på hjälp” eller som personalen tenderar att glömma bort eller inte längre ”ser” eller har hänfört till kategorin ”de som inte vill” ta del av aktiviteter eller vara i gemenskap, finns farhågan att dessa gamla blir utan volontärinsatser. I stället, menar man, kan insatserna komma att riktas mot dem som själva kan be om sådana eller mot dem som personalen ”ser”. Inte sällan, menar vårdchefen, är detta en brist inom vården generellt. De som har störst behov blir lämnade utan den vård och det stöd de behöver. Det här, menar han, är en fråga som kräver att man både förstår problematiken och reflekterar över den. Men man måste dessutom se alla positiva insatser som görs, även om de blir ojämnt fördelade.

Volontärernas önskemål och engagemang det centrala

Ett fjärde skäl kan vara antagandet att volontärerna själva har en liten egen villighet att göra insatser för boende med begränsade möjligheter att ”ge” något tillbaka. Om vissa svarspersoner sätter *behoven* i första rummet och betonar betydelsen av att identifiera boende som skulle vara mest betjänta av volontärinsatser, menar andra att det aldrig är personalen som avgör huruvida volontärinsatserna skall riktas mot dem som betecknas som ”lättare” eller som ”tyngre” bland de boende. Det är i stället *den enskilda volontären* som bestämmer vilka insatser hon eller han känner sig bekväm med. För vissa svarspersoner framstår det som naturligt att en ny (volontär) verksamhet skall fylla en funktion för *dem som bäst behöver den*. Men att bedöma Äldreprojektet ur ett sådant perspektiv kan leda tankarna fel. Kanske måste man i stället tolka Äldreprojektet utifrån ett synsätt där *volontärernas engagemang i sig* är det viktiga och värdefulla – inte med nödvändighet de insatser de utför och vem som får del av dessa insatser? Projektsamordnarna betonar att en ideellt engagerad individ bara gör det hon vill. Om inte formen eller uppdraget passar, så går hon någon annanstans med sitt engagemang.²¹ Därför, menar man, måste det finnas ett utbud av möjliga insatser på många olika områden inom stiftelsen (även utanför vård- och omsorgsverksamheten) att erbjuda presumtiva volontärer. Utbudet och mångfalden av möjliga insatser skulle ur detta perspektiv kunna ses som den limsticka på vilken engagemanget skall fästa. Det övergripande syftet skulle således kunna tolkas som att det är att erbjuda den aktiva medborgaren nya arenor – inte att skapa nya sätt att tillgodose behov hos dem (av de äldre) som bäst behöver.

21. Rapport – projektets första sju månader. Sköndal 2000-10-02, Gunnarsson, M. & Vässmar, P., s. 4.

De anhörigas roll inom volontärverksamheten

Under 1990-talet ökade anhörigas vård och omsorg om familjemedlemmar (s.k. anhörigvård), och det är väl känt att de anhöriga svarar för den största delen av äldreomsorgen. Fler studier som belyst anhörigas upplevelser och situation bekräftar att anhöriga som *ger* omsorg själva är *i behov av* stödinsatser. "Samtidigt som anhöriga förväntas vara en resurs och utgöra ett stöd för den döende, har den anhörige själv behov av att bli uppmärksammas och stöttad i sin situation" skriver bland andra Hansson, Jegermalm & Whitaker (2000:27).

De stimulansbidrag inom äldreområdet som regeringen beviljade Stora Sköndal var inte avsedda för att initiera eller skapa insatser för anhörigstöd. I en delrapport till Socialdepartementet beskriver dock projektsamordnarna de boendes anhöriga som "en *viktig grupp* [min kursivering] för projektet". Men det är inte som mottagare av stöd och omsorg man uppmärksammar de anhöriga (vilket medlen inte tillgav) utan som *presumptiva volontärer*. Volontärverksamheten menar man, kan erbjuda anhöriga möjligheten att fortsätta i en meningsfull uppgift, som volontär, efter att den närstående har gått bort.

Det eftersatta stödet till anhöriga är dock en av de brister inom vård- och omsorgsverksamheten som svarspersonerna på Stora Sköndal lyfter fram. Här anser man att volontärer kunde bidra genom att exempelvis anordna anhörigträffar. Även personalen måste erbjuda anhöriga ett bättre stöd, menar man, och inte minst bli bättre på att inkludera de anhöriga i samband med en närståendes döende och död. I sådana situationer blir anhöriga ofta osäkra på i vilken utsträckning och på vilket sätt man som anhörig *får* vara delaktig. I sin studie från Örebro skriver Westman och Ternstedt (1995) att anhörigas närvaro och deltagande i omsorgen om den döende ofta utgör en viktig kvalitet, men även de påpekar att anhörigas närvaro också kan skapa svårigheter för personalen. Vid geriatriska kliniken i Örebro riktar volontärerna insatser mot anhöriga. Bland annat avlastar de anhörigvårdare genom att sitta hos deras närstående.

Det som är bra för personalen – är det det bästa för de boende?

De olika typer av frivilligt engagemang som i dag finns inom det särskilda boendet kan räknas in under tre kategorier utifrån hur de förhåller sig till personalen inom vård- och omsorgsverksamheten: En första kategori är *helt integrerad med personalen*. Volontärer inom Svenska kyrkans volontärår (endast en per år) genomgår samma introduktionsutbildning som nyanställd personal inom vård och omsorg. De integreras i personalgrupperna, och inga direktiv om deras insatser särskiljer dem från övrig personal och deras arbetsuppgifter. En andra kategori står *helt fri från personalen*. Anhöriga, andra utförare av informella insatser och Vantjänstföreningens medlemmar är inte underställda någon policy eller restriktioner om vilka uppgifter man som besökare kan respektive bör undvika att utföra. Inte heller de (få) Rödakorsvärdinnorna uppfattas ha restriktioner för vilka uppgifter de förväntas utföra på avdelningarna. En tredje kategori utgör den nya typen av volontärer som Äldreprojektet introducerat. Dessa volontärer *intar en mellanställning* och är varken helt integrerade med eller fria i förhållande till personalen. De är i stället "professionella" frivilliga utbildade och kontrakterade för att utföra (sociala) uppgifter väl definierade, godkända och kontrollerade av personalen.

Det finns en undertext när man talar om volontärer inom vården som tycks bygga på ett antagande om att det som är bra för vårdpersonalen också är det bästa för de äldre. Mot bakgrund av detta kan vi anta att de nya volontärerna, som i alla avseenden är så att säga skapade för att passa vårdens villkor, uppfattas som de bästa för personalen. Det är möjligt, säger exempelvis

vårdchefen, att personalen framöver kommer att göra en viss skillnad mellan olika former av frivilliga insatser. De nya volontärerna kan enligt några svars personer vara lättare att ha på en avdelning än vissa anhöriga och andra ideellt engagerade. Genom de nya volontärerna verkar det finnas en förhoppning om att komma bort från de negativa aspekter som man uppfattar att andra frivilligt engagerade kan föra in i vården: gränslöshet, för lite av samråd med personalen, bristande sekretess, stora personliga behov (som blir en belastning för personalen) och avsaknad av en ”bra människosyn”. (En dålig människosyn har bland annat, menar man, kommit till uttryck i oviljan att möta boende med demenssjukdomar. Huruvida de nya volontärerna kommer att finnas med i omsorgen om boende med sådana eller liknande tyngre vårdbehov återstår att se.)

Som vi sett ovan bedöms före detta anhöriga vara en viktig rekryteringsbas till volontärverksamheten. Deras erfarenhet av att vara anhöriga kan utgöra både en fördel och en svårighet. Å ena sidan skulle de (som redan har erfarenheter av vården) kunna bli de volontärer som klarar av att göra insatser på tyngre avdelningar. Å andra sidan kan det vara svårt att omforma vårdvana personer till volontärer som skall vara underställda personalen, ha sekretess och utföra begränsade insatser. Av detta skäl, menar en svars person, kan det vara lättare att introducera nya volontärer. Ett exempel på detta är när de första volontärerna skulle börja på en av pilotavdelningarna. Personalen och projektsamordnarna kom då överens om att de Rödakorsvårdinnor som under lång tid kommit som besökare till vissa äldre på avdelningen skulle flyttas därifrån, till en annan enhet där ännu inga volontärer skulle tas emot. Det finns således en tendens att inom Äldreprojektet värdera de som saknar tidigare erfarenheter högre än dem som redan har någon vårdvana. Kan det dessutom vara så att de som saknar tidigare erfarenhet har lättare att anpassa sig till den roll som volontärskapet erbjuder? Två frågor infinner sig: För det första, vad och vilka kvaliteter *riskerar de boende att gå miste om* – om och när det frivilliga engagemanget distribueras i form av professionellt, av personalen styrt volontärskap? För det andra, vad *riskerar personalen att gå miste om* framför allt av spontan utvärdering av den vård man utför i form av kritik och ifrågasättande av från personalen (organisatoriskt) fristående frivilligt engagerade och anhöriga?

Är det så, om man spetsar till det, att stiftelsens ambition att förankra ett nytt sätt att se på idealitet förutsätter en styrd organisation där personalen och de nya volontärerna blir de primära aktörerna – och där de äldre (trots den uttalade ambitionen att göra även dem delaktiga) i högre grad än tidigare blir *objekt* för en ovanifrån styrd och kontrollerad omsorg? Kan man dessutom se de äldre som objekt i den meningen att de i sättet man talar om volontärverksamhet blir föremål för den primära intentionen? Som vi tidigare har sett, kan man ana att det är det frivilliga *engagemanget* man vill befrämja genom volontärverksamheten. Utgör de äldre inom särskilda boenden en av flera möjligheter att attrahera ett sådant engagemang?

Sammanfattning

Detta kapitel har visat att det finns många bottnar i frågan om huruvida volontärverksamhet utgör en ny kvalitet som tillförs vården och omsorgen om de äldre – eller är ett sätt att möta brister som hindrar de äldre från att få sina grundläggande (sociala) behov tillgodosedda. Från personalens sida kan man för det första se att det främst är för att kompensera den egna bristen på tid att tillgodose de äldres behov av social gemenskap i olika former som man knyter förhoppningar till volontärerna. Behoven antas sammanhånga med brister som uppstår till följd av personalens allt mer (tids-)pressade arbetssituation men även vissa personalgruppers svårigheter att möta

och samtala med de äldre på ett genuint sätt. Det finns inga antaganden om att de brister som skapar dessa behov kan avhjälpas, utan tvärtom finns det farhågor om att bristerna kommer att kvarstå och även bli större, vilket i sin tur kommer att öka behovet av volontärer som fyller annars otillfredsställda behov. Svarspersonerna uttrycker en förväntan på organiserade volontärer – inte som *ett* sätt utan *sättet* att tillgodose dessa behov.

För det andra kan man ana att utbildade volontärer, anpassade till vårdens villkor, uppfattas som lättare att ha och samarbeta med på avdelningarna än anhöriga och andra frivilligt engagerade. Ur Äldreprojektets (läs: projektsamordnarnas) perspektiv betonas snarare den kvalitet som finns i volontärernas engagemang än de behov hos de äldre som de kan tillgodose. Projektsamordnarna ger inte uttryck för samma mörka syn på utvecklingen som personalen. I stället förordar de en positiv syn på framtiden och på volontärernas roll. Volontärerna, menar de, kan ses som *ambassadörer* som förmedlar förståelse och kunskap om vården vidare ut i samhället – men inte primärt kunskap om vårdens brister utan om det som är bra.

Modellen för volontärverksamhet förefaller ur detta perspektiv snarare vara anpassad till personalens och volontärernas önskemål än till de boende och deras anhöriga.

KAPITEL 5

OMSORG MELLAN ÄLDRE I EGET BOENDE – GOTT MEN INTE FÖR ALLA

Den huvudsakliga målgruppen för det stimulansbidrag Stora Sköndal tilldelades var äldre i särskilt boende. Även om Äldreprojektet har dessa äldre som främsta målgrupp, uppger man att projektet även har som mål att skapa ett "organiserat ideellt arbete" bland äldre i "eget boende som är i behov av sådana insatser".²² I detta kapitel beskrivs situationen för (och av) äldre i eget boende inom Stora Sköndal, och här ställs samma fråga som i föregående kapitel: Kan man tolka de eventuella förväntningar som riktas mot en volontärverksamhet inom Stora Sköndal som ett uttryck för olika behov bland de äldre som i dag inte kan tillgodoses, eller som en önskan om andra kvaliteter eller aspekter som volontärer antas kunna tillföra det liv som levs inom stiftelsen?²³

En ömsesidig omsorg som inte innefattar alla

För många av de äldre som flyttat till Stora Sköndal har, menar vissa svarspersoner, deras personliga kristna tro spelat en viktig roll i beslutet att flytta till och framleva sin sista tid inom en diakonistiftelse. Den ömsesidiga omsorgen grannar emellan inom Stora Sköndal blir således ett naturligt uttryck för "den lilla världen" präglad av social gemenskap och kristen etik som Trägårdh (1999) beskriver. Det finns ett rikt utbud av aktiviteter och social gemenskap för äldre i eget boende att ta del av. Svarspersonerna påpekar att det dock finns en (som man uppfattar) ökande grupp av äldre som inte vill eller orkar ta del av detta utbud, och som faller utanför den ömsesidiga omsorgen grannar emellan. Den ömsesidiga omsorgen grannar emellan är väl utvecklad – men inte heltäckande. "Fläckvis", säger en person, "finns den till 100 %, men därutöver inte alls." Den ömsesidiga omsorgen bygger på att grannarna känner varandra. Den som inte vill eller orkar ta del av det sociala utbudet får inte heller tillgång till de informella relationer som skapar tillit och solidaritet. Det stödsystem som den ömsesidiga grannomsorgen utgör kan således beskrivas som *partikularistiskt*. Det riktar sig mot en speciell vänkrets, och utesluter dem som inte ingår i denna (Uddhammar 1999:102). Inom det egna boendet finns även "besvärliga och gnälliga" äldre som ingen av övriga boende vill etablera vänskapliga kontakter med. Det finns dessutom äldre med omfattande hjälpbehov. Enligt Hansson, Jegermalm och Whitaker (2000:10) tycks "avlägsnare släktingar, vänner och grannar (...) vara mer benägna [än make/maka] att ge stöd när omsorgsbehoven inte är så omfattande". Olby (2001) har visat att det är viktigt *hur* Väntjänsten agerar gentemot dem som har stora hjälpbehov. Det sätt på vilket man tar kontakt, men även det faktum att man erbjuder dem hjälp att komma till olika verksamheter, spelar en stor roll. Personer med stora hjälpbehov tenderar annars att själva dra

22. Se t.ex. *Volontärbetet bland äldre i särskilt boende*. Slutrapport mars 2002, Gunnarsson, M. & Vässmar, P., s. 2.

23. Eftersom kapitlet berör äldre i eget boende saknas grund för jämförelser med geriatriska kliniken i Örebro.

gränsen för vad de anser vara rimliga insatser att efterfråga. Olbys iakttagelse finner stöd hos Finch och Mason (1993) som också uppmärksammat att initiativet måste ligga hos givaren.

Omsorgen om dem som står utanför

Precis som personalen inom vård- och omsorgsverksamheten pekar svarspersonerna på behovet av *social gemenskap* även inom eget boende. Äldre i eget boende är i allmänhet inte i behov av någon fysisk hjälp, menar man, utan mer i behov av sociala kontakter. I synnerhet gäller detta dem som lever ensamma (cirka 60 % av de äldre i eget boende). Situationen för äldre uppfattas av vissa svarspersoner som utsatt, och många är rädda att falla offer för personer med oärliga avsikter. Många äldre kan till följd av detta känna en osäkerhet inför att ta emot ”främmande” besökare. En konsekvens av detta är att många äldre, även inom Stora Sköndal, lever ett ensamt och isolerat liv. Detta anser man kan leda till att äldre alltför snabbt tappar både sitt psykiska och sitt fysiska välmående (inte minst beroende på en slarvig mathållning). Olby (2001:65) bekräftar att det inte är lätt för äldre att be om tjänster av ett sådant slag. ”Att be om annat än konkreta hjälpinsatser tycks inte vara riktigt legitimt”, skriver hon. ”Ingen enda säger sig ha bett om hjälpinsatser av det skälet att de känt sig ensamma, behövt en vän eller känslomässigt stöd trots att många under samtalens gång tillstått att den dimensionen också funnits med i bilden när de frågat efter praktisk hjälp.” Volontärerna skulle således kunna erbjuda en social gemenskap för dem som i dag *står utanför* den gemenskap som redan finns mellan äldre i eget boende. Förväntningarna som knyts till volontärerna utgår således ifrån att engagemanget hos de personer som rekryteras sammanfaller med behovet inom det egna boendet – nämligen att möta dem som av olika skäl befinner sig i en vad vi kan kalla (socialt) utsatt livssituation.

Kamrater och konsumenter

Inom det egna boendet pekar flera svarspersoner på att den ömsesidiga omsorgen grannar emellan minskar i omfattning. Ett skäl är att en yngre grupp pensionärer flyttat till Stora Sköndal. Yngre pensionärer är, menar vissa, fullt upptagna med att ”förverkliga sig själva” och att ha försorg om ”det egna”. Detta pekar på en tendens som är i överensstämmelse med Jeppsson Grassmans och Svedbergs studier. De har visat att äldre, till skillnad mot befolkningen i övrigt, gör den större delen (omkring hälften) av informella insatser för personer man inte är släkt med. När äldre boende inom Stora Sköndal inte längre orkar eller kan ha samma ömsesidiga omsorg som tidigare och när gruppen pensionärer i eget boende dessutom föryngras, förefaller omsorgen grannar emellan avta. En annan faktor som bidrar till att gemenskapen och omsorgen avtar i betydelse anses vara att allt färre av de boende delar en kristen tro. Det finns dock ingen större oro att redan befintliga former av ideella insatser kommer att försvinna från det egna boendet. De insatser som finns i dag kommer att fortsätta utan att organiseras eller samordnas på något nytt sätt. Det är däremot naturligt, menar en svarsperson, att en annan typ av frivilligt engagemang än den som finns inom Stora Sköndal i dag kommer att växa fram, en volontärverksamhet som har en annan utgångspunkt än den ömsesidighet som ligger till grund för de insatser som utförs i dag. Den nya typen av engagemang i form av volontärverksamhet skulle inte minst kunna ta sig an boende som ingen annan vill rikta omsorg mot (de ”besvärliga” eller de med alltför stora behov). Volontärerna skulle utföra mer punktvisa insatser utifrån boendes olika önskemål och förfrågningar. Olby (2001:68) beskriver hur olika typer av insatser ger olika rollfördelning i relationen mellan den som gör insatsen och den som är mottagare av den: ”Brukare med punktinsatser fungerar som hjälpmottagare, *konsumenter*, [min kursivering]

i förhållande till de frivilliga hjälpgivarna, medan relationen mellan brukare och frivilliga i fasta kontakter mer fungerar i rollen som *kamrater* [min kursivering] med ett ömsesidigt givande och tagande.” Kan en volontärverksamhet som riktar sig till dem som i dag faller utanför den ömsesidiga omsorgen kamrater emellan kompensera detta bortfall av social gemenskap genom att rikta enstaka punktinsatser av olika karaktär till äldre som i ett sådant sammanhang är att beteckna som konsumenter? En annan fråga är huruvida det är troligt att volontärverksamheten på sikt kan ersätta ett (eventuellt) bortfall av informella insatser? Jeppsson Grassman och Svedberg utgår ifrån att informella insatser varken är utbytbara eller jämförbara i någon enkel mening med andra aktiviteter (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:125).

Stora Sköndal: ett litet samhälle med många olika världar

Förväntningarna på volontärverksamheten visar också på olika uppfattningar om hierarkier och olika ”vi och dom” som i dag förekommer inom Stora Sköndal. Ett sådant ”vi och dom” är mellan äldre som bor innanför och äldre som bor utanför området Stora Sköndals gränser, ett annat mellan äldre i eget boende och äldre i särskilt boende men också mellan pensionärer i eget boende å ena sidan och högskolans studenter och personal å den andra. Ytterligare ett ”vi och dom” är mellan å ena sidan läkare och personal och å andra sidan frivilliga och anhöriga. Det finns dessutom en viss risk, anser en svarsperson, att volontärverksamheten kommer att bidra till att nya hierarkier skapas. Personer som utför ideella insatser kan komma att grupperas – och värderas – utifrån *var* man utför sina insatser. Att utföra insatser för äldre i eget boende kan betraktas som ”finare” än att rikta sina insatser mot äldre i särskilda boenden.

Att komplettera eller inordna det befintliga frivilliga engagemanget?

Äldreprojektets mål i förhållande till de frivilliga insatserna inom det egna boendet sägs vara att utveckla en modell som *kompletterar* de frivilliga insatser som redan finns. Projektsamordnarna hade förväntat sig mer engagemang för Äldreprojektet från de boendes sida, men utgår ifrån att den nya modellen efterhand skall få en ökad betydelse även inom det egna boendet. Man antar således att influenserna från en organiserad och ovanifrån styrd volontärverksamhet kommer att ha (odelat) positiva effekter för det befintliga ideella engagemanget. Kanske kan man ana en förhoppning om att detta engagemang på sikt kommer att *inordnas* i den organiserade verksamheten: i dag, menar man, kan volontärkursen för volontärer utgöra ett stöd, i morgon tror man att rekryteringen internt till volontärverksamheten kommer att öka.

Volontärverksamheten – en form av frivilligt engagemang bland många
Svarspersonerna å sin sida har vid projekttidens slut en fortsatt positiv inställning till volontärverksamhet – men *som en form av frivilliga insatser vid sidan av andra*. Med tanke på den stora variation av boende som finns inom Stora Sköndal blir, menar man, behovet av olika typer av frivilligt engagemang uppenbart. Även om svarspersonerna uppfattade Äldreprojektet som lovvärt och som önskvärt med tanke bland annat på dem som faller utanför den ömsesidiga omsorgen grannar emellan eller äldre inom det särskilda boendet, är det egentligen inget som berört dem som redan utför informella insatser. Det fanns dock en positiv inställning till att via volontärprojektet få ny kunskap – dock inte om idealitet utan om konkreta frågor som rör exempelvis demenssjukdomar. Vid tiden för Äldreprojektets slut fanns även en viss undran inför vart ”projektet tog vägen”. Kanske kan vi förstå detta som en uttryck för en

förankringsprocess där så många som möjligt (och inte minst de ideellt engagerade inom eget boende) skulle göras delaktiga av och positiva till volontärverksamhetens idé, men där idéns konkreta uttryck – volontärerna – i första hand har knutits till det särskilda boendet. (Nio månader efter projekttidens slut och efter att volontärverksamheten permanentats finns sex volontärer/medlemmar i den lokala SPF-föreningen knutna till hemsjukvården inom det egna boendet.)

Ett framgångsrikt projekt – men framgång av vilket slag?

Bland äldre i eget boende finns uppfattningen att det är inom det särskilda boendet som en volontärverksamhet behövs bäst samt att Äldreprojektet redan från början borde ha riktat sina ansträngningar åt detta håll. Förankringen av Äldreprojektets idé inom det egna boendet har således inte fyllt något egentligt syfte. Volontärverksamheten berör egentligen inte de äldre i eget boende, utan är en form av idealitet bland många men med riktning mot det särskilda boendet. Att informeras om den nystartade volontärverksamheten hade varit nog, menar vissa. Svartpersonerna uppfattar dock att Äldreprojektet varit framgångsrikt. Projektsamordnarna, menar man, har åstadkommit mycket under projektiden, och volontärverksamheten har bidragit till en kvalitetshöjning genom att äldre i särskilt boende ”fått en guldkant på tillvaron”. En fråga som inställer sig är på vilka grunder svartpersonerna gör dessa antaganden: Är det utifrån egna erfarenhet eller utifrån den fortlöpande information som projektsamordnarna distribuerat inom stiftelsen? Det tycks finnas en benägenhet att ställa sig positiv till volontärverksamhet – oavsett om man har sett faktiska resultat av verksamheten eller ej. En svartperson ger oss en nyckel: hon menar att frivillighet har utgjort ett av stiftelsens kännetecken. Att bli föregångare även när det gäller volontärverksamhet bedöms således vara av vikt för stiftelsens trovärdighet.

Sammanfattning

I detta kapitel har vi sett hur äldre i eget boende inom Stora Sköndal observerar framför allt sociala behov hos vissa grupper av äldre. För det första hos dem som av olika skäl faller utanför den ömsesidiga omsorgen grannar och vänner emellan – boende som antingen har ett för stort vårdbehov, som inte tar del av det sociala utbudet eller som har en personlighet som motverkar vänskap. För det andra uppmärksammas de äldre inom särskilda boenden. Dessa båda grupper bedöms vara lämpliga mottagare av volontärernas insatser. I övrigt anser svartpersonerna att det redan befintliga frivilliga engagemanget kommer att fortgå som tidigare, i stort sett opåverkat av den volontärverksamhet som växer fram. Det som kan ske, menar man, är att behovet av volontärer kan öka framledes när en äldre generation av boende med en naturlig känsla för frivilligt engagemang ger plats åt en yngre generation. När det naturliga sociala kitt som de äldre i dag upprätthåller mellan sig avtar kan behovet av volontärinsatser öka.

KAPITEL 6

EN ÅTERGÅNG TILL DET GAMLA – MEN I EN MODERN TAPPNING?

Följande kapitel är att förstå som en avslutande analys där en framväxande volontärverksamhet ses som exempel på utvecklingen mot ett socialt frivilligt arbete med en för svenska förhållanden ny ideologisk förankring.

Med fokus på välfärdsfrågor

Ambitionen att introducera en volontärverksamhet inom Stora Sköndal svarar väl mot en pågående utveckling. Från 1980-talet och framåt har det offentliga samtalet präglats av oro och bekymmer för svenskarnas minskande medborgaraktivitet. Intresset utvecklade sig i internationell inriktning mot *fokus på välfärdsfrågor*. En ideologisk förskjutning skedde där betoningen i medborgarskapet förändrades från ”aktivt medlemskap” till ”frivilligt arbete” – i synnerhet i form av oavlönat socialt frivilligarbete (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:127). ”Tidpunkten för det nya intresset sammanföll med en era av vissa nedskärningar i de sociala välfärdssystemen” (Svedberg 2001:144). Den svenska offentliga sektorn och dess verksamheter omprövades och till följd av detta riktades nya förväntningar på ökade privata, ideella insatser (Lundström & Wijkström 1995:12). Förändring i det frivilliga arbetets inriktning mot och en ökning av engagemanget inom socialt inriktade organisationer kan utgöra tecken på att vi håller på att få ett mer nyttoinriktat frivilligt arbete som *en kompensation* för offentlig service (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:170). ”Man kan anta att inspirationen kom från länder där sektorn spelar en mer framträdande roll i serviceproduktionen”, skriver Lundström och Wijkström (1995:41).

Inom Stora Sköndal kan man se denna utveckling inom den ”lilla” världen som stiftelsen utgör. Äldreprojektet initierades i en tid av ekonomiska åtstramningar inom äldreomsorgen och när svårigheterna att rekrytera personal och fylla vakanser var påtagliga inom vissa avdelningar. En uttalad ambition med Äldreprojektet var att förankra en ny syn på frivillighet inom Stora Sköndal, och en modell för det frivilliga engagemanget skapades med inspiration från anglosaxiska volontärverksamheter. Äldreprojektet var dessutom ett tydligt uttryck för ambitionen att öka det frivilliga sociala engagemanget och att kompensera personalens bristande möjlighet att tillgodose de boendes (framför allt) sociala behov.

Medborgarnas insatser

En majoritet av svenskarna anser att det är viktigt att engagera sig för att lösa samhällsproblem. Trots detta uttrycker man en starkt negativ inställning till att frivilliga organisationer skall ta över offentliga vård- och omsorgsuppgifter och att offentliga insatser skall ersättas av ideella eller informella sådana (Svedberg 2001:166–167). Den ideella sektorn skall utgöra ett *komplement* och ett *alternativ* men inte en ersättning till offentligt producerad service. Lundström

och Wijkström (1995:39) menar att detta är en ganska dålig vägledning i förändringstider: ”Vad är det som den ideella sektorn skall komplettera (...)?” Jo, menar de, de frivilliga organisationerna kan erbjuda hjälp utifrån utgångspunkten att de inte skall göra sådant som kommunerna har skyldighet att göra, det vill säga inte ge sådan hjälp som ersätter kommunernas *skyldigheter*. Men hur skall man definiera ”skyldigheten”? Materialet från Stora Sköndal visar att vårdpersonalen uppfattar de boendes sociala behov som en del av det man är skyldig att bidra med – men där möjligheterna att uppfylla skyldigheten är begränsade. Innebär förväntningarna på volontärernas möjligheter att möta de boendes sociala behov att personalen egentligen inte ser på insatserna som ett komplement utan snarare som en möjlig ersättning? En annan fråga är om volontärverksamheter av det slag som initierats på Stora Sköndal kan utgöra ett slags *mellanväg* där det frivilliga sociala engagemanget å ena sidan utgör en kompensation för nedskärningarna men där insatserna, genom att vara integrerade i vårdenheternas verksamhet, å andra sidan inte upplevs som något hot om ett sådant övertagande?

Vården och omsorgen vid Stiftelsen Stora Sköndal är, om än offentligt finansierad, ett privat komplement eller alternativ till den helt offentligt organiserade vården. Ytterligare en fråga som kan ställas är således om inställningen till och volontärverksamhetens innebörd blir en annan i ett sådant sammanhang än inom den offentliga vården och omsorgen om våra äldre?

Volontärverksamheter – en välfärdshybrid bland flera

Att skapa lika goda villkor för dem som var föremål för de ideella organisationernas insatser var ett av syftena med att bygga en offentligt baserad välfärdsstat (Lundström & Wijkström 1995:30). Förstatligandet var ett sätt att garantera att ”insatsen skulle bli tillgänglig för alla som behövde den och den skulle distribueras enligt likartade regelverk och ha likartat innehåll” (Lundström & Wijkström 1995:33).

Mot bakgrund av detta väcker det ökande intresset för socialt inriktat frivilligarbete även kritiska röster. Dessa röster ”varnar för att det ökande intresset för socialt inriktat frivilligarbete skulle kunna vara uttryck för en (ny) syn på välfärden i Sverige och i förlängningen skulle kunna leda till att välgörenheten åter blir legitim” (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:171). Bakom en relativ enighet om att den ideella sektorns roll skall vara att komplettera och vara ett alternativ men inte ersätta den offentliga finns politiska motsättningar, framför allt synliga inom det sociala fältet där ”riskerna att handikappade, patienter och klienter skall bli beroende av välgörenhetsorganisationers godtycke, ställs i motsättning till de garantier som det innebär när välfärden tillhandahålls och produceras av stat och kommun” (Lundström & Wijkström 1995:41).

Man skulle kunna se förväntningarna som riktas mot volontärverksamheten på Stora Sköndal som symptom på brister inom äldreomsorgen som gör att vissa främst sociala behov hos de äldre inte kan tillgodoseas. Då skulle man kunna tolka verksamheten som en återgång till ett system där vissa – på oklara grunder – får tillgång till insatser som svarar mot dessa behov medan andra blir utan. Som vi har sett tidigare skall det vara volontärernas intressen och önskningsar som styr insatsernas karaktär och mot vem de riktas snarare än personalens kännedom om behoven hos vissa av de äldre.

En förlorad röst för svaga grupper ...

I Sverige har de ideella organisationerna bland annat spelat rollen som särintressens företrädare och som en källa till samhällskritik genom mobilisering av medborgarna (Lundström & Wijkström 1995:9). En del av den svenska och nordiska frivilligsektorns signum, vilket skiljer ut dessa

från stora delar av övriga Europa, har varit att man i större utsträckning verkat som ”röst” för dem som riskerar att marginaliseras och utestängas. Svenskarna (mer än övriga européer) betonar det ideella arbetets egenvärde och den frivilliga sektorns roll som självständig kraft (Svedberg 2001:166). Inom det sociala fältet finns organisationer som verkar till försvar för sina medlemmars rättigheter till service inom välfärdsstatens ram (Lundström & Wijkström 1995:49). Att på så sätt agera som företrädare för de utsatta har ett grundläggande värde för välfärden, skriver till exempel Svedberg (2001:174). Men förändringar för sektorn i sin helhet betyder att sektorns betydelse för intresseorganisering och som en röst för medborgarna, åtminstone i relativa termer, eventuellt kommer att minska till förmån för olika typer av serviceproduktion (Lundström & Wijkström 1995:49). Även om relationerna mellan den svenska ideella sektorn och staten präglas av närhet och beroende har de svenska organisationerna haft en hög grad av autonomi. Ett närmande till en anglosaxisk situation kan innebära vissa risker:

”En situation som således i själva verket riskerar att leda till minskad autonomi, genom krav på ökad offentlig kontroll, styrning och insyn i verksamheter som produceras på uppdrag av stat och kommun.”
(Lundström & Wijkström 1995:47)

... blir till en röst för den goda vården?

Ur detta perspektiv framstår volontärverksamheten som något för svensk tradition nytt. I en organiserad volontärverksamhet, anpassad till och integrerad med vårdverksamheten, måste vi anta att den självständiga rollen (i viss mån) går förlorad. En av målsättningarna för verksamheten vid Stora Sköndal är dock fortfarande att volontärerna skall vara en röst – men inte patienternas utan en röst som talar för den goda vården. Det engagerade medborgarskapet är förknippat med någon typ av tillhörighet – inom föreningslivet eller med kontakter och nätverk i närmiljön (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:173). För volontärer inom vården kan vi anta att tillhörigheten manifesteras på vårdavdelningarna, i relation till vårdpersonalen. Vilka kan effekterna av en sådan tillhörighet eller lojalisering med personalen komma att bli? Kanske är detta ett uttryck för en förstärkt servicefunktion vilken vi kan anta kommer att ge både en minskad autonomi och en minskad möjlighet för organiserade frivilligt engagerade att fungera som en röst för de äldre. Parallellt med en sådan utveckling finns en tendens att de som gör informella insatser (framför allt anhöriga) organiserar sig i föreningar i långt större utsträckning än tidigare – både för att vara ett ömsesidigt inbördes stöd men också för att vara en röst såväl för sig själva som för de närstående man hjälper (Svedberg 2001:172–173). På de särskilda boendena inom Stora Sköndal skulle man således kunna se hur två egentligen kontrasterande uttryck för frivillighet kan komma att mötas: å ena sidan volontärer som förlorat funktionen att vara en röst för de marginaliserade och å andra sidan anhöriga hos vilka en sådan röstfunktion ytterligare förstärks.

Engagemanget i sig – inte de utförda insatserna som är det primära?

Stora Sköndal utgör en geografiskt begränsad värld – men en värld som både inrymmer en rad verksamheter av olika slag (vård- och omsorgsverksamhet, utbildning och forskning med mera) och olika typer av boenden (såväl särskilda boendeformer som eget boende) men även frivilligt engagemang av varierande slag. I dokumentationen runt Äldreprojektet framkommer en önskan om att projektet (och därefter volontärverksamheten) skall befrämja och skapa delaktighet, aktivitet och integration mellan stiftelsens olika boenden, verksamheter och former av frivillighet.

Kanske kan man se detta som en stiftelsens önskan att genom engagemanget för och delaktigheten i volontärverksamheten skapa (nytt) socialt kapital inom Stora Sköndal. Socialt kapital som ”ett sammanhållande kitt i form av starka sociala normer om förtroende och ömsesidighet vilket möjliggör samarbete och vidmakthållande av ett slags grundläggande social tillit” (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999:123). Ett tätt och vitalt föreningsliv bidrar till utvecklandet av socialt kapital, och kapitalet förmeras genom människors interaktion när de deltar i sociala aktiviteter, främst i den ideella sektorns nätverk av föreningar, klubbar och sällskap. På så sätt bygger man upp den allmänna grund av tillit och ömsesidighet som finns och underlättar samarbetet människor emellan på helt andra områden än där interaktionen uppstod (Lundström & Wijkström 1995:44). Frågan är dock huruvida en volontärverksamhet, organiserad *ovanifrån* med volontärer rekryterade *utifrån* har förutsättningar att skapa ett sådant socialt kapital?

Som tidigare framkommit förefaller dessutom *volontärernas engagemang*, det vill säga det faktum att människor faktiskt är beredda att engagera sig och utföra insatser utan ersättning, vara viktigare ur Äldreprojektets perspektiv än vilka de utförda insatserna blir. Att människor engagerar sig, interagerar och aktiverar sig antas tillföra exempelvis äldreomsorgen nya kvaliteter och på sikt bidra till en förändrad (och förbättrad) syn på äldreomsorg i samhället utanför Stora Sköndal. Detta har en viss överensstämmelse med Putnams (1993) perspektiv på målet för de frivilliga organisationerna. Putnam menar att organisationernas främsta mål är att föra människor samman, skapa band och ömsesidig tillit (interna effekter) och därigenom påverka samhället i stort. Innehållet i verksamheterna är i detta perspektiv relativt sett av underordnad betydelse. Om man kan tolka Äldreprojektets mål ur ett sådant perspektiv utgör även detta ett uttryck för något för svenska förhållanden nytt. Enligt den svenska förståelsen av organisationslivets värde är det i stället organisationernas program och utåtriktade verksamhet (externa effekter) som anses vara av primär betydelse för samhällsutvecklingen (Lundström & Wijkström 1995:45).

SLUTKOMMENTAR:

FRIVILLIGHETEN OCH STORA SKÖNDAL SOM DIAKONIINSTITUTION

Inom Stora Sköndal har (som ett resultat av Äldreprojektet) en volontärverksamhet permanentats som i första hand riktar sig till äldre inom särskilda boenden i stiftelsens vård- och omsorgsverksamhet. Volontärverksamheten kan ses som ett uttryck för en ny typ av socialt inriktad frivillighet som, influerad framför allt från anglosaxiskt håll, avviker från den svenska folkrörelsetraditionen. Den pågående utvecklingen har betecknats som en rörelse från "röst till service" där folkrörelsernas funktion som en röst för svaga eller marginaliserade grupper i samhället i vissa avseenden lämnar plats åt en social frivillighet allt mer inriktad på serviceproduktion. Volontärverksamheten utgör ett exempel där det frivilliga engagemanget är direkt utformat, förankrat och utfört i relation till den offentligt finansierade vården och omsorgen om de äldre. Även om man i dag betonar de kvaliteter som ett sådant utökat medborgarengagemang antas tillföra såväl vården som det civila samhälle som Stora Sköndal utgör, kan man även anta att den konkreta modell som utvecklats kan komma att fylla en tydligare ersättande funktion inom en framtida äldreomsorg med allt knappare resurser. Eftersom personalens arbetsuppgifter omdefinieras i takt med de förändrade resurserna kan volontärernas insatser även framledes betecknas som kompensatoriska snarare än som en ersättning. Så är fallet i viss mån redan i dag när det finns förväntningar på volontärer att komplettera den sociala omsorg som personalen inte längre uppfattar att de hinner ge de äldre i den omfattning de borde.

Volontärverksamheten i relation till "starka" och "svaga" grupper

Inom volontärverksamheten finns en tendens att personal och volontärer tillsammans utgör den starka parten. Personalen får tillgång till frivilliga som är utbildade och "anpassade" till vårdens villkor och, som vi kan anta, lojaliserar sig med personalen. Volontärerna är i sin tur rekryterade utifrån det värde som tillskrivs deras engagemang. I vilka uppgifter eller i förhållande till vilka kategorier av boende detta engagemang manifesteras kan synas vara av mindre vikt. Om den kvalitet som ett frivilligt engagemang tillför vården är det *primära* – kan de faktiska insatser som detta engagemang resulterar i betecknas som *sekundära* vinster. De äldre kan ur ett sådant perspektiv ses som den limsticka vid vilket ett frivilligt engagemang kan fästa. Det är dock de frivilligas önskemål och inte de boendes behov som avgör vilka insatser detta engagemang resulterar i (även om det naturligtvis sker en matchning i den enskilda kontakten mellan en volontär och den äldre). Äldreprojektet utgår ifrån att engagemanget i första hand (och i ett inledande skede) riktar sig till "lättare" boenden och äldre i en mindre utsatt livssituation. En förväntning från stiftelsens sida är dessutom att volontärerna skall fungera som ambassadörer för den goda vården, ytterligare en funktion som bekräftar och förstärker personalen och det ofta tunga arbete som utförs. Traditionella (sociala) folkrörelser är till skillnad från detta en röst för de svaga grupperna, inte minst för olika patientkategorier. Det är en funktion som tenderar

att ytterligare förstärkas när framför allt anhöriga i allt högre grad engagerar sig till stöd både för sig själva och för sina nära och kära som de själva vårdar eller som finns inom den offentliga vården.

En diakoniinstitution inom Svenska kyrkans ram

Allt detta är frågor som redan har lyfts fram och beaktats tidigare i rapporten, så varför ytterligare beröra volontärverksamheten ur ett perspektiv som talar om förhållandet mellan ”starka” och ”svaga” grupper? Jo, det förefaller rimligt att avsluta rapporten på ett sådant sätt eftersom Stiftelsen Stora Sköndal är en *diakoniinstitution*, en stiftelse inom Svenska kyrkans ram. Ett av stiftelsens ändamål är att ”utöva diakonal verksamhet, bland annat i form av vård av äldre personer, sjuka och handikappade eller andra som är i behov av hjälp och stöd” (Blennberger & Nilsson 1998:12). Utöver att Stora Sköndal kan ses som en del av Svenska kyrkans verksamhet är stiftelsen också i en mening del av den offentligt finansierade vård- och omsorgssektorn. ”En (...) ambition för stiftelsen i relation till den offentliga sektorn är att bedriva verksamheter som har en innovativ och mönsterbildande funktion och som därigenom ger goda impulser för vård och omsorg” (ibid.:14). I sin skrift om Stora Sköndals identitet som diakoniinstitution skriver Blennberger och Nilsson att stiftelsen inte ”söker sig en roll som tacksam utförare av samhällseliga eller kyrkliga uppdrag. En intention inom stiftelsen är att också vara självständig och nytänkande samt en konstruktiv kritiker av samhälle och kyrka (...). Den avgörande lojaliteten och förpliktelsen har stiftelsen inte främst mot kyrkan eller den offentliga sektorn utan mot de människor som tar del av stiftelsens insatser: boende, gäster, patienter och studenter” (ibid.:18–19).

Som vi har sett kan volontärverksamheten uppfattas snarare som anpassad till och tänkt att utgöra en röst för vården och omsorgen om de äldre än som en kritisk bevakare av patienters och anhörigas villkor.

Diakonala motiv för en volontärverksamhet

En avslutande och intressant fråga blir således på vilket sätt volontärverksamheten kan motiveras utifrån Stora Sköndals identitet som diakoniinstitution. Blennberger och Nilsson menar att det framför allt är två motiv som bör vara relevanta för Stora Sköndals identitet. Ett första motiv är *kvalitetsmotivet* där diakoniinstitutionen har hög eller kanske högre kvalitet eller värdefulla särdrag som behövs för att värna om vissa värden eller för att ge en ökad mångfald av vårdformer och vårdideologier i samhället. Volontärverksamheten vid Stora Sköndal är dock snarlik motsvarande verksamheter exempelvis vid geriatriska kliniken vid regionsjukhuset i Örebro. Ett andra motiv är *behovsmotivet* där intresset främst är orienterat mot personers och gruppers behov: för att ingen annan gör det eller för att det som görs inte är tillräckligt. Blennberger och Nilsson hävdar främst ett *differentierat behovsmotiv* som det grundläggande: strävan efter att upptäcka eftersatta behov hos enskilda eller grupper och att bidra till att utöka observansen på mänsklig utsatthet.

Volontärverksamheten inom Stora Sköndal kan mot bakgrund av de intervjuer som genomförts i första hand sägas svara mot en positiv förväntan som utgår ifrån ett behovsmotiv. Personalen ser brister i vården och omsorgen om de gamla (avseende deras sociala behov) som volontärer antas kunna kompensera. I den mån det uttrycks ett ifrågasättande av volontärverksamhetens möjlighet att tillgodose dessa behov, utgår detta ifrågasättande ifrån ett differentierat behovsmotiv som det beskrivs ovan. Volontärverksamhetens uppgift bör vara att identifiera och rikta insatser mot de äldre som har ett särskilt behov av sådana insatser. När betoningen i stället ligger på

volontärerna och på betydelsen av deras engagemang blir motivet för volontärverksamheten, enligt vissa, ett helt annat.

Äldreprojektet som genomförts vid Stora Sköndal och den permanenta volontärverksamhet som projektet resulterat i utgör ett intressant exempel på den nya typ av frivilligt socialt arbete som växer fram i vårt land. En ökande betoning av välfärdsproduktion och service ger andra uttryck än den traditionella folkrörelsens självständiga roll och funktion som en röst för svaga grupper. Volontärverksamheter, väl anpassade till villkoren inom den offentliga sektorn, blir snarare en röst för den goda vården. I volontärverksamheter förenas på ett nytt (om än marginellt) sätt den offentliga och den ideella sektorn. Det saknas dock fortfarande kunskaper om volontärverksamheternas effekter för såväl dem som blir mottagare av insatserna som för personalen vid avdelningar där volontärverksamhet bedrivs och det saknas dessutom kunskaper om vilka konsekvenser volontärverksamhet inom vård och omsorg kommer att få för annat befintligt frivilligt engagemang. En uppföljande studie av volontärverksamheten vid Stora Sköndal vore därför av stort intresse.

REFERENSER

- Angelöw, B. & T. Jonsson, 1990. *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Alwall, J. 1999. *Alla goda krafter. Om frivilligt arbete i Svenska kyrkan*. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd. Tro & Tanke 1999:6.
- Blennberger, E. & G. Nilsson, 1998. *Diakonins identitet. Diakoninstitutioners identitet och inriktning med fokus på Stiftelsen Stora Sköndal*. Stockholm: Författarna och Stiftelsen Stora Sköndal.
- Busch Zetterberg, K. 1996. *Det civila samhället i socialstaten: inkomstkällor, privata transfereringar, omsorgsvård*. Stockholm: City University Press.
- Coleman, J. 1990. *Foundations of social theory*. Cambridge: Belknap.
- Ds 1994:93, 1994. *Handbok i frivilligt arbete*. Ideella beredningen, Civildepartementet.
- Finch, J. & J. Mason, 1993. *Negotiating family responsibilities*. London och New York: Tavistock/Routledge.
- Hadenius, A. 1999. "Medborgarskap, social kontext och institutioner. Perspektiv på demokrati", i SOU 1999:84 *Civilsamhället*. Demokratiutredningens forskarvolym 8.
- Hansson, J.-H. 1998. "Sköndalsinstitutet i ett 100-årigt perspektiv. Sköndalsinstitutet – en del i en modern högskola", i Wendel, G. (red.) *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*, s. 78–81.
- Hansson, J.-H., M. Jegermalm & A. Whitaker, 2000. *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginnsatser för äldre och anhörigstöd – en kunskapsöversikt*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 15, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Hoad, P. 1991. "Volunteers in the independent hospice movement", *Sociology of Health & Illness*, 13 (2), s. 231–248.
- Jegermalm, M. & A. Whitaker, 2000. *Upptäckten av anhöriga? Kommuners och frivilliga organisationers stöd till äldres anhöriga i Stockholms län*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 26, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Jeppsson Grassman, E. 1993. "Frivilliga insatser i Sverige – en befolkningsstudie", i SOU 1993:82, *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*.
- Jeppsson Grassman, E. 1997. *För andra och för mig. Det frivilliga arbetets innebörder*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 8, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Jeppsson Grassman, E. & L. Svedberg, 1995. "Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre", i Amnå, E. (red.), *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Jeppsson Grassman, E. & L. Svedberg, 1999. "Medborgarskapets gestaltningar", i SOU 1999:84 *Civilsamhället*. Demokratiutredningens forskarvolym 8.
- Lundström, T. & F. Wijkström, 1995. *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förvandling*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 4, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Lundström, T. & L. Svedberg, 1998. "Svensk frivillighet i internationella belysning – en inledning", *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 5, s. 106–127.
- Magnusen Hughes, M. 1988. "Perceptions and services of hospice volunteers. An evaluation of Wisconsin hospices", *The American journal of Hospice Care*, maj/juni, s. 38–47.
- Olby, B. 1997. *Äldres livsfrågor*. SoS-rapport 1997:2. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Olby, B. 2001. *Väntjänst och välfärd – ett brukarperspektiv*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 22, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.

- Palm, C.-A. 1998. "Vård- och omsorgsverksamheten i dag och i morgon", i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Palm, C.-A. 1999/2000. *Den andliga dimensionen i vården. Kvalitativ studie av sjuksköterskors erfarenheter*. D-uppsats, Ersta Sköndal högskola: Institutionen för omvårdnad.
- Patchner, M. A. 1988. "Volunteers in the life-line of hospice", *Omega*, 18(2), s. 135–144.
- Proposition 1987/88:176. Äldreomsorg inför 90-talet.*
- Putnam, R. 1993. *Making Democracy Work: Civic traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Qvarsell, R. 1995. "Mellan familj, arbetsgivare och stat. En idéhistorisk essä om det sociala ansvarets organisering under två århundraden", i Amnå, E. (red.), *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Roos, E. 1993. *Omvårdnad i livets slutskede. Frivilligarbete bland svårt sjuka och döende – en litteraturstudie över amerikanska hospisvolontärer*. Rapportserie 1993:1. Örebro läns landsting.
- Simonsson, L. 1998. "Framåt i Jesu namn!" i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Sjöberg, M. (red.), 2001. *Men hur mår du själv? Om stöd till dem som vårdar anhöriga*. Sköndalsinstitutets metodbokserie 2, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Socialstyrelsen, 1998. *Anhörigstöd i särskilda boendeformer*. Äldreuppdraget 98:6.
- SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Rapport av Socialtjänstkommittén.
- SOU 1999:84 *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII*. Rapport från demokratiutredningen.
- SOU 2000:6 *Döden angår oss alla – värdig vård vid livets slut*. Delbetänkande från kommittén om vård i livets slutskede.
- Stolt, L. 1998. "Stora Sköndal i dag och i morgon" i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Svedberg, L. 1996. "Frivilligheten som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet", i *Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället*. FKF Fakta.
- Svedberg, L. 2001. "Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd?", i SOU 2001:52, *Välfärdstjänster i omvandling*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut.
- Säfström, L. (red.), 2000. *Stora Sköndal, diakonerna och Svenska kyrkan 1898–1999*. Stockholm: Stiftelsen Stora Sköndal.
- Tid för omsorg* (1983). Slutrapport från projektet Omsorg i samhället. Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm: Liber.
- Trägårdh, L. 1999. "Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan", i SOU 1999:84 *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym 8*.
- Uddhammar, E. 1999. "Om civilsamhällets roll för demokrati och välfärd", i SOU 1999:84 *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym 8*.
- Wedlund, J.-E. 1998. "Neurologiska rehabiliteringskliniken i dag och i morgon", i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Wendel, G. 1998. "Ett herresäte vid Drevvikens strand", i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Wendel, G. 1998. "Att bo på Stora Sköndal som pensionär" i Wendel, G. (red.), *Svenska Diakonisällskapet Stiftelsen Stora Sköndal 1898–1998 100 ÅR Jubileumsskrift*.
- Westman, A. & B.-M. Ternstedt, 1995. *Volontärverksamhet inom offentlig vård. Från idé till verklighet. Erfarenheter från geriatriska kliniken, Regionsjukhuset, Örebro*. Geriatriska kliniken och centrum för omvårdnadsvetenskap. Rapportserie 1995:1. Örebro läns landsting.
- Whitaker, A. 1999. *Frivilligmedverkan i vården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Zetterberg-Randén, B. 2000. *Frivilligt arbete – med fokus på frivilligt socialt arbete. Erfarenheter av fem års volontärverksamhet vid geriatriska kliniken, Regionsjukhuset i Örebro*. D-uppsats, Institutionen för ekonomi, statistik och ADB, Hälso- och sjukvårdsadministration: Örebro universitet.

ÖVRIGT MATERIAL

Uppdragsbeskrivning för frivilligprojektet

Stiftelsen Stora Sköndal Diakonala utvecklingsenheten 3 mars 2000, projektsamordnare Margareta Gunnarsson.

Rapport – projektets första sju månader

Stiftelsen Stora Sköndal 2000-10-02, projektsamordnare Margareta Gunnarsson och Pernilla Vässmar.

Delrapport för projektet Volontärarbete bland äldre i särskilt boende, projekt.nr 2000/324,

Stiftelsen Stora Sköndal 2001-03-15.

Volontärarbete bland äldre i särskilt boende. Slutrapport mars 2002.

Stiftelsen Stora Sköndal, projektsamordnare Margareta Gunnarsson och Pernilla Vässmar.

PUBLIKATIONER

Sköndalsinstitutets skriftserie

1. Bergmark Åke (1994). *Från bidrag till ersättning? – om kommunernas stöd till de frivilliga organisationerna inom den sociala sektorn.*
2. Jeppsson Grassman Eva (1994). *Third Age Volunteering in Sweden.*
3. Nordfeldt Marie (1994). *Frivilliga organisationers insatser för hemlösa.*
4. Lundström Tommy och Wijkström Filip (1995). *Från röst till service? – den svenska ideella sektorn i förändring.*
5. Johansson Göran (1997). *Möta hiv, möta sig själv – en studie av arbetet vid Stiftelsen Noaks Ark-Röda korset.*
6. Stål Rolf (1997). *De mest utsatta – om människors kapacitet och behov av socialt stöd.*
7. Johansson Göran (1997). *För mycke jag, för lite Jesus – LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv.*
8. Jeppsson Grassman Eva (1997). *För andra och för mig – det frivilliga arbetets innebörder.*
9. Karlsson Magnus (1997). *Självhjälpsgrupper i Sverige – en introduktion.*
10. Lundström Tommy (1997). *Barnavårdsorganisationer vid två sekelskiften – frivilligt barnavårdsarbete för och nu.*
11. Johansson Göran (1998). *Det lilla extra – om frivilligcentralen i Tyresö.*
12. Johansson Göran (1998). *Saligare att ge - om givandets problem. Ett missionsexempel.*
13. Forssell Emilia (1999). *Äldres död – anhöriga och personal berättar.*
14. Karlsson Magnus (2000). *Delade erfarenheter – om självhjälpsgrupper i Sverige.*
15. Johansson Göran (2001). *Varför hade Moses en syster? Antropologiska aspekter på berättelser och föreskrifter ur moseböckerna.*
16. Johansson Göran (2001). *Välsignelse eller förbannelse? Om koka och kokabruk.*
17. Jeppsson Grassman Eva (2001). *Medmänniska och anhängig. En studie av informella hjälpinsatser.*
18. Meeuwisse Anna (2001). *Ett högriskprojekt. Om missbrukarrehabilitering på Basta Arbetskooperativ.*
19. Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (2001). *Civilt samhälle, social ekonomi eller nonprofit? Fallet Basta Arbetskooperativ. Slutrapport från ett forskningsprojekt.*
20. Engel Charlotte (2002). *För en ny tid? Förskjutning eller förnyelse- en inventering av diakonins dilemma.*

Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie

1. Granath Kristina (1997). *”Det var så mycket jag inte förstod...” – en intervjuundersökning med vuxna barn till psykiskt sjuka föräldrar.*

2. Boklund Ann (1997). *Paraply för social frivillighet? – granskning av Forum för frivilligt socialt arbete de tre första verksamhetsåren.*
3. Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (1997). *Basta – beskrivning och analys av ett arbetskooperativ.*
4. Olby Britta (1997). "Gör sjukhuskyrkan någon nytta?" – en studie av attityder till sjukhuskyrkan.
5. Forssell Emilia (1998). *Vilka är förlorarna? – om utsatta grupper i välfärden på 1990-talet.*
6. Forssell Emilia (1998). *Anhörigas organisering – en studie av två anhörigföreningar.*
7. Trygged Sven (1998). *Making Work Work.* (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 7).
8. Jess Kari (1998). *Kvalitet för brukare – frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv.*
9. Amnå Erik, Lundström Tommy och Svedberg Lars (2000). *Three Essays on Volunteerism and Voluntary Organisations.*
10. Olsson Lars-Erik (1998). *Givande och tagande – interaktion mellan frivilliga organisationer och kommuner.*
11. Meeuwisse Anna (1999). *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället.*
12. Olsson Lars-Erik (2000). *På olika villkor – samverkan mellan kommun och frivillig organisation.*
13. Karlsson Magnus (2000). *Bara en alkoholist kan förstå en alkoholist – deltagare i självhjälpsgrupper berättar.*
14. Holmberg Carin (2000). *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling – empiriska exempel och teoretiska funderingar.*
15. Hansson Jan-Håkan, Jegermalm Magnus och Whitaker Anna (2000). *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginsatser för äldre och anhörigstöd – en kunskapsöversikt.*
16. Trygged Sven (2000). *Från fristuga till friskola – ett föräldrakooperativ i förändring.*
17. Jegermalm Magnus och Whitaker Anna (2000). *Upptäckten av anhöriga? – kommuners och frivilliga organisationers stöd till äldres anhöriga i Stockholms län.*
18. Forssell Emilia (2000). *Anhörig till äldre invandrare – en fallstudie av anhöriga till äldre utomeuropeiska invandrare utan offentlig äldreomsorg.*
19. Orsholm Ingrid (2001). *Anhörigskapets variationer – åtta berättelser från hjälpgivare i olika miljöer.*
20. Jess Kari (2001). *Effektivitet, brukarmedverkan och kommunala bidrag – en utvärdering av mål, resurser, insatser och brukarkommunikation inom sociala frivilligorganisationer i Stockholm.*
21. Bender Christine och Holmberg Carin (2001). *När alla sköter sitt... – Hur ser stöd och hjälp ut till misshandlade kvinnor i kommuner utan kvinnojour?.*
22. Olby Britta (2001). *Väntjänst och välfärd – ett brukarperspektiv.*
23. Orsholm Ingrid (2002). *Anhörigengagemang – två studier på Gotland.*
24. Bodin Magnus (2002). *Församlingar ger ekonomiskt bistånd – ett uttryck för diakoni i Stockholms stad.*
25. Jegermalm Magnus (2002). *Anhörigstöd – en uppföljningsstudie av kommuners och frivilligorganisationers stöd till äldres anhöriga.*
26. Orsholm Ingrid (2002). *Mellan hem och institution – flexibel avlösning för anhöriga till demenssjuka.*
27. Whitaker Anna (2002). *Att dela den gamlas sista tid – en studie av anhöriga på sjukhem.*
28. Forssell Emilia (2002). *Anhöriga till äldre invandrare med offentlig äldreomsorg. En fallstudie.*
29. Nordqvist Ola (under utgivning). *Ersta Vändpunktens vuxenprogram. En studie av deltagarnas värderingar och upplevelser.*
30. Engel Charlotte (under utgivning). *Volontärverksamhet och ideella insatser inom Stiftelsen Stora Sköndal.*

31. Engel Charlotte (2003). *Volontärer – För vem och för vad? Volontärverksamhet inom Stiftelsen Stora Sköndal. Ett exempel.*
32. Christiansson Elisabeth (under utgivning). *”Först och framför allt själen”. Diakonins tankevärld omkring år 1850.*

Sköndalsinstitutets särtryckserie

1. Lundström Tommy (1995). *Frivilligt socialt arbete under omprövning.* I Socialvetenskaplig Tidskrift, årgång 2, nr 1.
2. Lundström Tommy (1995). *Staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige.* I Kurt Klauði Klausen & Per Selle (red.) *Frivillig organisering i Norden.* Oslo: Tano.
3. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1995). *Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre.* I Erik Amnå (red.) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet.* Örebro: Libris.
4. Svedberg Lars (1996). *Frivillighet som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet.* I Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället. FKF Fakta.
5. Lundström Tommy (1996). *The State and Voluntary Social Work in Sweden.* I *Voluntas*, årgång 7, nr 2.
6. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1996). *Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: the Case of Sweden.* I *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, årgång 25, nr 4.
7. Lundström Tommy och Svedberg Lars (1998). *Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning.* I Socialvetenskaplig Tidskrift, årgång 5, nr 2-3.
8. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1999). *Medborgarskapets gestaltningar – insatser i och utanför föreningslivet.* I Erik Amnå (red.) SOU 1999:84. *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym nr. 8.*
9. Svedberg Lars (2001). *Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd?* I Marta Szebehely (red.) SOU 2001:52. *Välfärdstjänster i omvandling. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut.*
10. Lundström Tommy och Svedberg Lars (under utgivning). *The Voluntary Sector in a Social Democratic Welfare State - The Case of Sweden.* I *Journal of Social Policy*, årgång 32, nr 2.

Sköndalsinstitutets metodbokserie

1. Norlin Lena och Olsson Lars-Erik (2000). *Partner sökes – Samverkan mellan kommuner och frivilliga organisationer.*
2. Sjöberg Malena (red.) (2001). *Men hur mår Du själv? – Om stöd till dem som vårdar anhöriga.*
3. Engel Charlotte (2003). *Se det som är. Diakonal inventering i brytningstid.*

Övriga publikationer i urval

SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete i Sverige. Kartläggning och kunskapsöversikt.* Svedberg Lars, Blennberger Erik, Isaksson Kerstin, Jeppsson Grassman Eva, Qvarsell Roger.

Svedberg Lars (1995). *Marginalitet. Ett socialt dilemma.* Lund: Studentlitteratur.

Blennberger Erik (1996). *Människosyn i socialt arbete.* I *Socionomien*, 11, 2, 33-48.

Blennberger Erik och Svedberg Lars (1996). *Frivilligt socialt arbete i Sverige - en översikt. I Frivilligt välfärdsarbete och offentlig ansvar.* Göteborg: NOPUS.

Gunnarsson Evy (1996). *Forum 50+ - en organisation i tiden.* Stockholm: Svenska kommunförbundet.

Hansson Jan-Håkan (1996). *Mellanvård - gråzoner och psykiatri.* I Alain Topor (red.) *Psykiatri i socialtjänsten.* Stockholm: Bonniers.

- Svedberg Lars (1996). *Introduktion till svensk frivillighet - ideologi och verksamhet*. I Tro och tanke. Svenska Kyrkans forskningsråd 1996:7.
- Blennerger Erik (1997). *Socialbidrag - en fråga om etik? I 11 röster om socialbidrag*. (SoS-rapport 1997:5). Stockholm: Fritzes förlag.
- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997). *Defining the Nonprofit Sector: Sweden*. I Salomon M Lester och Anheier K Helmut (ed). *Defining the Nonprofit Sector. A Cross-national analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- Olby Britta . *Äldres livsfrågor*. (SoS rapport 1997:2). Stockholm: Fritzes förlag.
- Blennerger Erik och Nilsson Gert (1998). *Diakonins identitet*. Sköndal: Stiftelsen Stora Sköndal.
- Holmberg Carin och Bender Christine (1998). *Våld mot kvinnor – män i kris*. SoS-rapport 1998:6. Stockholm: Fritzes förlag.
- Svedberg Lars (1998). *Marginella positioner – kritisk granskning av begrepp, teori och empiri*. Stockholm: Epidemiologiskt centrum.
- Johansson Göran (1998). *Måttligt eller meningsfullt*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Blennerger Erik, Hansson Mats J., Stål Rolf (1999). *Diakoni – teologi, ideologi, praxis*. I Tro & Tanke 1999:2. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Blennerger Erik (1999). *Etiska problem i missbrukarvården*. I *Alkohol och narkotika – politik, vård och dilemman*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR).
- Whitaker Anna (1999). *I livets slutskede: Frivilligsamverkan i vården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Johansson Göran (2000). *Trygghet och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst – exemplet Hornö*. Stockholm: Statens institutionsstyrelses forskningsråd.
- Svedberg Lars och Jeppsson Grassman Eva (2001). *Frivilliga insatser i svensk välfärd – med utblickar mot de nordiska grannländerna*. I Bjarne Ibsen och Lars Skov Henriksen (red.): *Antologi om frivilligt arbete*. Odense: Odense universitetsforlag.
- Hammare Ulf och Lundström Tommy (2001). *Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jeppsson Grassman Eva (red.) (2002). *Anhöriga och anhörigstöd i Stockholms län – Sammanfattning av ett forskningsprojekt*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (2002). *Frivilligt socialt arbete i Sverige. Betydelsefullt men löser inte välfärdens dilemma*. I *Socionomen* 4, 1-5.
- Johansson Göran (2002). *Bete sig normalt – positioner, perspektiv och problem i den vuxna familjehemsvården*. Statens institutionsstyrelses forskningsråd.
- Karlsson Magnus, Jeppsson Grassman Eva och Hansson Jan-Håkan (2002). *Self-help Groups in the Welfare State: Treatment Program or Voluntary Action?* I *Nonprofit Management and Leadership*, årgång 13, nr 2, s 155-167.
- NordfeldtMarie och Söderholm Johan (2002). *Frivilligorganisationer som uppdragstagare. Vad betyder det för brukarna?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Holmberg Carin och Bender Christine (2003). *”Det är något speciellt i den här frågan” – Om det lokalpolitiska samtalet om mäns våld mot kvinnor*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Jeppsson Grassmann Eva (red.) (2003). *Anhörigskapets uttrycksformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Hammare Ulf och Stenbacka Susan (2003). *Socialt inriktade organisationer som arbetar mot missbruk - vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Blennerger Erik (under utgivning). *Etik för medborgare, socialarbetare och klienter*. Lund: Studentlitteratur.
- Jegermalm Magnus (under utgivning). *Direct and Indirect Support for Carers. Patterns of Support for Informal Caregivers to Elderly People in Sweden*. I *Journal of Gerontological Social Work*.
- Holmberg Carin och Enander Viveka (under utgivning) *Varför går hon? - Om våldsutsatta kvinnors uppbrottsprocesser*.

Under 1990-talet har volontärverksamhet inom vård och omsorg blivit en vanligare förteelse. Denna arbetsrapport utgör en kritisk analys av projektet "Volontärverksamhet för äldre i särskilt boende" som under två år genomfördes vid Stiftelsen Stora Sköndal. Projektet utgör ett exempel på utvecklingen mot ett frivilligt socialt inriktat arbete med en för svenska förhållanden ny ideologisk förankring och författaren artikulerar en rad aktuella frågor som en sådan utveckling väcker.

Ersta Sköndal högskola

Sköndalsinstitutet, 128 85 SKÖNDAL

Besöksadress Sköndalsinstitutet, Herbert Widmans väg 12, Sköndal

Telefon 08-605 06 00, 605 08 90 *Fax* 08-605 09 16

E-post skondal.institute@sssd.se

